

८

॥ अथप्रतिष्ठामयूखःप्रारभ्यते ॥

प्र.म. श्रीगणेशायनमः महोमहत्समाराध्यजलोत्सर्गमथोक्तवान् प्रतिष्ठां सर्वदेवानां नीलकण्ठो वदत्यसौ
 १ जज्ञे पितामहतनोः खलुकश्यपो यस्तस्मादजायत मुनिस्तु विभांडकारव्यः तं पुत्रिणां धुरमरोपयह
 व्यशंगस्तस्यान्वयेष्वजनिशृंगिवराभिधानः २ तस्मिन्वंशे महति वितते सेंगराख्ये नृपाणां राजा कर्णः सम
 जनियथासागरे शीतरश्मिः कीर्त्या यस्य प्रथिततरयाश्चात्र जातेभिः पूर्णे कर्णस्यापि प्रवित्तत कथानावका
 शं लभते ३ विशेषाख्यदेवस्ततस्तत्सुतो भूद्विशोको कृतायेन सर्वाधारेत्री ततोऽप्यासराजास्तशत्रुस्ततो भू
 द्रयाख्योरयेणैव सर्वाहितघ्नः ४ बभूवाथ वैराटराजस्ततो भून्तपो मेदिनी वल्लभो वीटराजः ततो ब्र
 ह्मदेवस्ततो मन्युदेवस्ततो भून्तपश्चंद्रपालाभिधानः ५ शिवगणाख्यनृपः समजन्यथो शिवगणाख्यपुरं
 चकारयः शिवगुणेन समः सकलैर्गुणैः शिवशिवप्रथमागणनासुयः हंरोत्तिचंद्रइतिततनयो भूत्कर्मसे
 ननृपतिस्तमथानु लोकपो नरहरिर्नृपराजो रामचंद्रइतिततनुजातः ७ यशोदेवस्ततो जातस्ताराचंद्रनृप
 स्ततः चक्रसेनस्ततो राजाराजसिंहनृपो यतः ८ ततोऽप्यभूद्रूपतिसाहिदेवः स्वकीर्तिभिर्निर्जितदुग्धसिं

धुः अभूततः श्रीभगवंतदेवः सदैवभाग्योदयवान्क्षितीशः ८ यद्वा नद्रविणाद्रिनिर्जितवपूरत्ताचलो
 लज्जयादूरेस्तब्धदुलाहतेनिविशतेनोयत्रपुंसांगतिः किंच तस्यदरातिवामनयनानेत्रांबुभिर्वर्धितस्ते
 जोमिर्वडवामुखोत्थहुतभुक्तुल्यः कथंनोभवेत् १० आज्ञप्तस्तेनराज्ञाविवुधकुलमणिदीक्षिणात्याव
 तं सोभदृश्रीनीलकंठः स्मृतिषुदृढमतिर्जैमिनीयेद्वितीयः आज्ञामादायमूर्ध्वासविनयममुनातस्यसर्वा
 न्निबंधानूहृष्टासम्पत्तिविच्यप्रविततकिरणस्तन्यतेभास्करेयं ११ प्रतारकैराहतमत्रकिंचिन्मयातुनिर्मूल
 तयातदुज्झितं ऊनोक्तितातो नहितेनकावित्त्वयुष्यहीनापचितिर्नहीयते १२ संस्कारचारकालासमुच्चि
 तरचनाः आहूनीतीविवाहोदानोत्सर्गप्रतिष्ठाजगतिजयकरणः संगतार्थानुबद्धोः प्रायश्चित्तंविशुद्धिस्तदनु
 निगदिताशांतिरेवंक्रमेणख्याताग्रंथेत्रशुद्धेबुधजनसुखदाह्यादशैतेमयूखाः १३ भगवंतभास्कारव्यग्रंथे
 स्मिन्शिष्टसंमतेचततः प्रतिष्ठाविधिमयूखः प्रतन्यतेनीलकंठेन १४ तत्रैतत्कालाविष्णुधर्मोत्तरे चैत्रेवा
 फाल्गुनेवापिज्येष्ठेवामाघेवेतथा माघेवासर्वदेवानांप्रतिष्ठाशुभदासिते रिक्तान्यतिथिषुस्यात्सावारेभौमा
 प्राहविष्णुपितृलिंगंभवेद्द्वयोर्गदमितिनि.सिंधौ. २ = ॥ अथोत्तरेप्रतिष्ठास्यादयनेभुक्तिमीहतां ॥ दक्षिणेतुममृष्टांमलमासेनसाहयोरिति. शैवसिद्धां
 तशेखरेत्तेः रत्नप्रवेशात्पूर्वमाषाढेपिभवति. मुक्तिकामानांतुदक्षिणायनेपिभवति ॥ = २ = ॥

प्र.म. धान्यानि प्रतिमार्थं शय्यासोपस्करं श्वेतवस्त्रं चामरं विचित्रवित्तानं त्रयोदशकूलपट्टाः ऋत्विग्वरणसाम।
 ३ ग्री शिल्पिचस्त्रयुगमित्यादिसंघादितसंभारे मूर्तिप्रतिष्ठादिनात्प्राक्सप्तमदिने पंचमदिने त्रिदिने द्विदिने सद्यो।
 वा प्रासादाग्रे उत्तरे पूर्वैवा षोडशद्वादशदशहस्तं वा मंडपं कृत्वा तन्मध्ये चतुरस्यां सप्तहस्तां पंचहस्तां चतुर्हस्तां
 वा हस्तोच्छ्रितां वेदिं मंडपोत्तरे तदूर्ध्वेन तृतीयभागेन चतुर्थेन वा भागेन चतुर्द्वारं स्नानमंडपं तत्र वेदिका त्रयं च
 कृत्वा शिल्पिस्थानात् प्रासादप्रादक्षिण्येन देवं तत्रानीया सने निधाया चांतः प्राणानायम्य मासाद्युह्विरव्यास्यां
 ३ मूर्तौ लिंगे वा देवकलासान्निध्यार्थं मायुः श्रीसर्वफलाक्षय्यसुखकामईश्वरप्रीतिकामो वाऽमुकमूर्तेर्लिंगस्य वा
 प्रतिष्ठां करिष्ये इति संकल्प्य गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं कृत्वा मतिगयागसिद्ध्यर्थं आहूमेतत्सु दुर्लभं ॥
 यजनायात्मनः शक्यं करिष्ये मातृपूर्वकमिति मंत्रमुक्त्वा मातृपूजनं नांदीश्राद्धं च कृत्वाऽऽचार्यं कृत्वा द्वाविंशत्
 षोडशाष्टौ चतुरो वा ऋत्विजोऽष्टौ चतुरो वा द्वारपालान् कृत्वा तान्संपूजयेन्मधुपर्कादिना सदस्यवरणमप्यत्रेति त्रि
 विक्त्रमादयः ततो मंत्रमूर्तिर्भवान्नाथसंसारोच्छेदकारकः देवः पूजाहो यथा स्यात्कुरु धर्मोद्भूतिचनः संसार

राम.

३

२ ॥ मुक्तामाणिक्यवैडूर्यगोमेदावज्रविद्रुमौ पुष्परंगमरकतं नीलं चेति यथा क्रमात् ॥ २ ॥

नायैश्वेतरक्तपीतनीलकृष्णवर्णकाः स्वपनकलशाः पंचपल्लवाः कदलीसंभाः पताकादश ध्वजाश्च दश
तेषां वेणुदंडाः बज्रमौक्तिकवैडूर्यशंखस्फटिकपुष्परंगेन्द्रनीलमहानीला इति रत्नाष्टकं हरितालमनःशि
लाभ्रकृष्णांजनमाक्षिककौसीसेस्वर्णमाक्षिकगैरिका इत्युपधात्वष्टकं तिलयवमुद्गगोधूमनीवारश्यामा
कसर्षपब्रीह्य इति बीजाष्टकं सुवर्णरजतताम्रलोहत्रयसुसंरंगरीत्यारव्यधात्वष्टकं मधुपर्कपात्रं सौव
र्णवाताम्रवां अर्घपात्रं शक्तैकद्वित्रिमाषसुवर्णशलाकास्थापनीयकलशरत्नानि षोडशद्वारकलशाः अ
ष्टौलोकपालकलशाः वेदिकलशश्चत्वारः बास्तुमंडलकलशाः कुंडकलशाः कुंडसंख्यया निद्राकल
शाः स्वपनकलशाः पंचचत्वारिंशत्कलशसंख्यया शरावाणि धारसहस्रान्वितौ कलशौ गजाश्च स्थान
वल्मीकसंगमनदीकूलद्वयवराहोत्तवातराजद्वारमदः मुरमांसीवचाकुष्ठशैलेयहरिद्रादारुहरिद्रासदीचं
पकमुस्ता इति दशसर्वौषध्यः पंचगव्यं पृथक् पृथक् ब्रीहीतिलयवगोधूमनीवारश्यामाकमुद्गा इति सप्त
दिपणीः पंचमीचद्वितीयाचतृतीयासप्तमी तथा दशमी पूर्णिमा सीच तथा श्रेष्ठा नवोदशी आसुमतिष्टाविधि वत्सहता बहुफला भवेत् सुधो हस्यतिः सु
कस्त्रयोप्येते शुभग्रहाः एभिर्निरीक्षितं लग्नं सप्तमं च प्रशस्यते सुभेलग्न्ये शुभस्थाने शुभे करिविर्जिते लग्ने च ह्ये प्रकुर्वीत प्रतिष्ठाविधिं शुभं भयने विषु
वेन हत्पडशीतिमुखे तथा एतेषु स्थापनकार्यविधिदृष्टेन कर्मणा प्राजापत्येषु शयनं श्वनेषु स्थापनं तथा सुहृते स्थापनं कुर्यात् पुनर्ब्रौह्मे विचक्षणः

॥ इति राजकोसुमे ॥ ॥ = दीपणि = ॥ ॥ २ ॥

कलशे २

३ बलिदानांते सर्वत्र ओत्राचमनम् ३ =

प्र.म. र्यात् द्वारशाखयोर्ध्रुवमध्वरंचेति वसुह्वयमर्चयेत् शाखामूलस्थयोर्धान्यराश्यारुपरिरत्नगर्भौ प्रशांतशिशि
४ रनामानौ कलशे प्रतिष्ठाप्य पूजयेत् ततो द्वारदेशे इन्द्रमावाह्यसंपूज्य नमस्कृत्य इंद्राया हि चित्रभानो इति
पीतां पताकां ध्वजं चालभ्यजातारमिंद्रमिति तां तोरणोपरि निदध्यात् इदं वदति इंद्राय घृतोदनबलिदानं
४ अग्निमीळ इत्युग्वेदं पूजयेत् ऋग्वेदः यद्वा यज्ञो गायत्रः सोमदैवतः अत्रिगोत्रस्तु विप्रेन्द्रः ऋत्विक्त्वं मे
मखे भवेति ध्यानं तत्र श्रीस्तुतं पावमानं च सोमस्तुतं सुमंगलम् पौरुषं रुद्रस्तुतं च वामदेव्यंतथैव चेति द्वा
कलशे द्वारपालजयः अथाग्नेयकोणे अग्नये नम इत्यग्निमावाह्यपूजयेत् अग्न आयाहीति रक्तध्वजपताकालंभः
त्वं नो अग्न इति पताकोच्छ्रयः अग्निं दत्तमिति घृतोदनबलिः याम्ये सुभद्रतोषणाय नमः औदुंबरतोरणे नयज्ञं
रक्ष सर्वविघ्नान्निवारयेति पूजयेत् शृंगेषु पूष्णे नमः मित्राय नमः वरुणाय नम इत्यादित्यासः हा द्वारशाखयोः रा०
सोमाय० आपाय नम इति वसुह्वयमर्चयेत् शाखामूलयोः पर्जन्या शोकनामानौ कुंभौ प्रतिष्ठाप्य पूजयेत् ४
ततो द्वारदेशे कलशे यममावाह्यनमस्कृत्य यमाय सोममिति ध्यामध्वजपताकालंभः यमाय मधुमतममि।

भयभीतेन अयं यज्ञः सुभक्तितः प्रारब्धस्त्वत्प्रसादेन निर्विघ्नं भवत्विति आचार्यं प्राप्य संतूर्य घोषं सपरिकरः
 संपूर्णकुंभोभद्रं कर्णेभिरिति मंत्रेण महामंडपं प्रदक्षिणीकृत्य पश्चिमद्वारेण प्रविशेत् तत्राचार्यः अयं नामंतु
 भूतानि पिशाचाः सर्वतोदिशं सर्वेशामविरोधेन ब्रह्मकर्मसमारभ इत्युक्ता तत्र सर्वपाप्मनिकीर्य देवा आयां
 तु या तु धाना अपयां तु विष्णो देवयजनं रक्षस्वेति रक्षां कृत्वा वेदिकाग्रे यकोणे स्थूणां वसुदायै नमः वसुदा
 मावाहयामोत्तालभ्य गंधपुष्पादिनार्चयेत् ततः प्रादक्षिण्येन भद्रायै नम इति द्वितीयां अदित्यै नम इति तृती
 यां नंदायै नम इति चतुर्थीं मंडपाग्रे यकोणे भूत्यै इति प्रथमां ततः प्रादक्षिण्येन सरस्वत्यै पूर्वसंध्यायै
 मध्यसंध्यायै पश्चिमसंध्यायै गायत्र्यै सावित्र्यै बृहस्पत्यै अदित्यै विततायै यौगमास्यै सिनीवात्यै
 १२ इति षोडशस्थूणाः स्युः पूजयेत् नागमात्रेण नम इति बलिः कार्यः सर्पेभ्यो नम इति शारवो हं धनानि पूजये
 त् ततः पश्चिमद्वारेण निर्गत्य पूर्वदिगादिद्वारतोरणपूजामारभेत् तत्र प्राच्यां सुहृदतोरणाय आश्विन्यतोर
 णेन यज्ञं रक्ष सर्वविघ्नान्निवारयेति पूजयेत् अथ त्रिशूलशृंगेषु प्रादक्षिण्येन द्रुं धातारं भगमित्यादिसन्यासं कु

कलशे ४ आनोनिमुद्रिरिति ५ १ तत्त्वायामीति १

प्र.म. ताकालंभः उदुत्तमंवरुणेति तोरणोपरिनिधानं नैवनीतोदनबलिदानं अग्रग्रायाहीतिसामवेदं पूजयेत् साम
 ५ वेदस्तपिंगाक्षोजागतः शक्रदैवतः भारद्वाजस्तु विम्रेन्द्रः कृत्तिकृत्वं मे मखे भवेति सामवेदध्यानं तत्र जपः ॥
 इन्द्राय सामगायत अहमस्मि प्रथमजाः कृतस्या स्वादिष्ट्या गायन्ति त्वागाय० कस्य नूनं कतमस्या मृतानामित्या
 दि अथ वायवे वायवेनम इति वायुमावाह्य पूजयेत् वायो शतमिति धूम्रध्वजपताकालंभः तव वा यदृतस्य तद
 ५ तिपताकोच्छ्रयणम् वायुं संपूज्य यवोदनबलिदानं ॥ अथोतरे सुप्रभ तोरणाय नमः न्यग्रोध तोरणेनं यज्ञं रक्ष स
 र्वविघ्नान्निवारयेति पूजयेत् त्रिशूलशृंगेषु त्वष्ट्रे नमः सवित्रे० विष्णवे नमः इत्यादिसन्धासः द्वारशाखयोः प्रत्य
 षाय नमः प्रभासाय नमः इति वसु इयमर्चयेत् शाखामूलस्थयोर्धान्यराशेयोर्धनदश्रीप्रदनामानौ कुंभौ प्रतिष्ठा
 प्य पूजयेत् अत्र सोममावाह्य नमस्तु स सोमो धेनुमिति सुवर्णवर्णध्वजपताकालंभः वयं सोमेति तोरणोपरिनि
 धानं आप्यायस्वेति त्रैयंगवबलिदानं शक्तो देवो रित्यथर्ववेदं पूजयेत् सुवर्णनयनोऽथर्वानुष्टुप्छंदः पुरंदरः वे
 देवैतानगोत्रस्तः कृत्तिकृत्वं मे मखे भवेति तद्धानं तत्र अथर्वांगिरसंचैव अथर्वशिरसंतथा शांत्यध्यापंचपठे

राम.
५

३ द्वारदेशे कलशे ३

तिस्रोऽङ्गोपरिनिधानं यमायसोममिति माषभक्तबलिदानं इषेत्वेति यजुर्वेदं पूजयेत् कातराक्षोभजुर्वेदं ह्ये
 धुभोविष्णुदेवतः काश्यपेयस्तुविम्रेन्द्रकृत्तिकुत्तमेमखेभवेति यजुर्वेदं ध्यानं तत्र आनोभद्रानुवाकस्य आ
 सुःशिशानकस्तथा यद्देवास्त्रीणि च पठेत्ततोष्टौ च पुनस्तुमां अभिधा असि सप्तैव दीर्घा युक्तेऽङ्गं पठेत् आप्या
 यस्व षट् नमोऽस्तु सूर्येभ्यः आकृष्णेन नमः शंभवे इत्येकां एकाग्रिर्देवता क्रमात् जातारमिन्द्रमित्येकां सोमं रा
 जानमेकया अन्नपतेमहौ इन्द्रकृत्तवाचं समग्रं कं पठेत् अथ निर्ऋतौ कलशे निर्ऋतये नम इति निर्ऋतिमा
 वाह्यपूजयेत् मोषुणः परपरे ति कृष्णध्वजपताकालंभः असुचंतमिति ध्वजपताकोच्छ्रयणं निर्ऋतिं सं
 पूज्य मोषुण इति कृष्णब्रीह्यन्नं घृतसहितं बलिं दद्यात् अथ पश्चिमायां सुभीमतोरणाय नमः स्यात्तोरणौ
 नयं रश्मिस्तसर्वविघ्नान्निवारयेति पूजयेत् अथ त्रिशूलशृंगेषु अर्यणे नमः अंशवे नमः विवस्वते नमः इत्या
 दित्यन्यासः हारशाखयोः अ निलाय नमः अनलाय नमः इति वसुद्वयमर्चयेत् शाखामूलयोर्धान्यपुंज
 योः संजीवना भुतनामानौ कुंभौ प्रतिष्ठाप्य पूजयेत् तत्रैव रुणमावाह्यनमस्कृत्य तत्वायामीति श्वेतध्वजप

प्र.म.
६

ताभ्यो वलिंदत्वा कुंडेषु स्वस्वशाखीयपूर्वगोत्तरं होतारः प्रतिदैवतमष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिमष्टौवाप्रत्येकं स।
 मितिलाज्यैः कुंडसंख्यया विभज्य जुहुयुर्नाममंत्रैः ततः वास्तोष्पते प्रतिजानीहीति मंत्रचतुष्टयेन समितिलाज्यैः
 प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतं पूर्ववद्धत्वा ततः पंचसंख्यया पंचविंशतिसंख्यया वा विल्वैस्तद्दीजैर्वा वास्तोष्पत इति
 चतस्रभिर्वास्तोष्पते ध्रुवास्थूणामिति च हत्वा अधोरेभ्यो यधोरेभ्य इत्याज्येनाष्टोत्तरसहस्रमष्टोत्तरशतं वा वा
 स्तुमर्मसंधानाय जुहुयुः ततो गक्षोप्रपावमानस्तृक्ताभ्यां त्रिस्तृत्या प्रासादं संवेष्ट्य परितोजलदुग्धयोः पृथग
 विच्छिन्ने धारे दत्त्वा पीठे पूजितां हैमीं वास्तुप्रतिमां दधिदूर्वासप्रधान्यशैवालगंधाक्षतपुष्पयुतेऽपक्वमुद्रां
 डैः संस्थाप्य तत्पिधाय चतुःषष्टिधा भाजितप्रासादाग्नेयकोणे पदादुत्तरे आकाशपदे जानुमात्रं गतं कृत्वा जलेना
 पूर्य गंधपुष्पाणि प्रक्षिप्य मुद्रां डं तत्र निधाय गतं तन्मृददैवपूरयेत् मृदभ्राधिक्ये परं शुभं इत्थं वास्तुपूजां कृत्वा गु
 रुर्मंडपेशानभागे वेद्यां गृहानधि देवताः प्रत्यधि देवता विनायकादीन्यंच लोकपालांश्च दाननयूखोक्तप्रकारे
 णावाह्यपूजयेत् ततः ऋत्विजः समिच्चर्वाज्यैः अष्टोत्तरसहस्राष्टोत्तरशताष्टाविंशत्यष्टान्यतमसंख्यया कुंडे

राम.
६

तु अथेशान्यां ईशानायनम इतीशानमावाह्यपूजयेत् नमःशंभवायेतिरक्तध्वजपताकालंभः तमीशानमि
 त्युच्छ्रयः कद्रुद्रायेतिगावेधुकबलिः ईशानपूर्वयोर्मध्येकलशेअनंतायनम इत्यनंतमावाह्यपूजयेत्
 नमोस्तस्यैभ्य इतिमेघवर्णध्वजपताकालंभः तद्विष्णोरित्युच्छ्रयः विष्णोर्नुकमितिबलिदानं पश्चिमनि
 र्कृतिमध्येकलशेब्रह्मणेनम इत्यावाह्यपूजयेत् यद्देवादेवहेडनमिति रक्तध्वजपताकालंभः ब्रह्मजज्ञान
 मित्युच्छ्रयः सनोभुवनस्यपत इतिपायसबलिदानं प्राच्यागणानांत्वेतिगणेशं संपूज्य नमोऽसुरद्रैभ्योयेष्ट
 थिव्यायेंतरिक्ष इतिमंडपाहृदिदिग्विदिक्षुरुद्रान्तं स्थाप्य तेभ्यो बलिंदद्यात् येकेचित्त्रिहलोकेषुआग
 तावलिकांसिणः तेभ्यो बलिंप्रयच्छामिनमःस्तुत्यपुनः पुनरितीशान्यां सूर्येभ्योभूतेभ्योनम इतिबलिंदत्वा
 ऽऽचामेत् इतिमंडपपूजा अथगुरुर्महावेद्यां सर्वतोभद्रदेवता दानमयूखोक्तसामान्यप्रयोगोक्ता आवाह्य
 संपूज्यस्वकुंडेग्निसंस्थापयेत् ततः सर्वेपिहोतारस्तमेवाग्निंस्वस्वकुंडेप्रणयेयुः ततो गुरुः प्रासादांतरीशान्यां
 नैर्ऋत्यावाहस्तमितवेद्यांचतुःषष्टिपदैवास्तुपीठेसामान्यप्रयोगोक्ताः शिखादिदेवता आवाह्यसंपूज्य

प्र.म. ७
 एकस्मिन् चामृतं पंचसुजलं एकस्मिन् सुगंधिजलं एकस्मिन् च पल्लवकषायः एकस्मिन् सर्वोषधः दशक्रा-
 मात्पुष्पैः फलैः सौवर्णजलेन गोमृगोदकेन धान्यैः सहस्रच्छिद्रैः सर्वोषधिभिः पंचपल्लवैस्तीर्थोदकैर्नवरत्नैर्यु-
 तांकार्याः अवशिष्टेषु दशसुकलशेषुकदं वशात्मलीजंबू अशोकप्लक्षचूतवटविल्वनागकेसरपलाशपल्लवान्।
 क्रमेण निक्षिप्य सुद्वजलमापूर्य लोकपालानावाहयेत् सर्वेषां कलशेषित्यनेन स्थाप्याः सक्षमवस्त्रं सुगंधितैलं
 यवशालिगोधूममस्त्रिकाविल्वचूर्णमुद्वर्तनार्थं आनतवाचूर्णं सुगंधियक्षकदर्भं जटा मांसीचासादयेत् ततः
 अतुरेमंगलकलशानेकं वा स्थापयेत् तदंतैर्तीर्थोदककलशैः सर्वैः समुद्राः सरितस्तृतीया निजलदानदाः आया-
 तुयजमानस्य दुरितक्षयकारकाः इत्यादि तीर्थान्यावाहयेत् ततः सयजमान आचार्यो मूर्तिं स्थपतिभ्यां सह सुमं-
 गलघोषं कर्मकुटीं गत्वा भूमावुपलिप्य विधिवदग्निं स्थापयित्वा प्रतिमानिर्माणे प्राणिवधादिदोषनिरासार्थं घ-
 तेन तिलैर्वा होमं करिष्ये इति संकल्प्याऽऽज्यभागां तं कृत्वा देवमंत्रेणाज्याहुतिं शतद्वयं हुत्वा पूर्णाहुतिं च कृत्वा प्र-
 तिमां कुशैः संमार्ज्यमधुघृताभ्यंगेन देवस्य मणभंगं कृत्वा संपूज्य पंचगव्येन पृथक् पृथक् स्नापयित्वा पुनः संपू-

पुविभज्य हुत्वा विश्वकर्मनिस्त्राज्येन हुत्वा वलीन्दत्वा पूर्णाहुतिं जुहुयुः एतन्मंत्रप्रकारादिकं दानमयूरे सामा
 न्यप्रयोगे उक्तं अथ गुरुः स्नानमंडपे ॐ नमो नारायणा येत्यभिमंत्रितेन पंचगव्येन भूमिं वेदिकात्रयं च संप्रो
 ह्य तत्र दक्षिणवेदिकायामास्त तवा लुकायामक्षतैः स्वस्तिकं लिखित्वा तत्र विश्वकर्मणो वा ध्यानं विश्वक
 र्मा तु कर्तव्यः शमश्रुलोमांसलाधरः संदंशपाणिर्द्विभुजस्तेजोमूर्तिः प्रतापवान् इति ध्यात्वा सप्तधान्योपरि भ
 द्रपीठं निधाय वेदिकायाः पश्चाद् द्वारि पूर्णान्नपत्रवान् षट्कलशान् मत्स्यह्रववृक्षीयकषायगोमूत्रगोमयभस्म
 गंधोदकैः पपूर्णापरान् पंचगंधजलेनापूर्योदकं संस्थपंक्तिरूपेणासादयेत् तत्रां त्यस्य पतिकलशः भद्रपीठयुत
 मध्यमवेदि पश्चिमे ष्येवं संस्थपतिकलशंतिरिक्ता एकादश भद्रपीठयुतोत्तरवेद्यास्तु परितोष्टौ कलशान्पूर्वादि
 क्रमेण द्वारे दक्षीरदधिसर्पिः इक्षुरससुरास्वादकगर्भोदकयुतान् हिरण्यगर्भाद्यैरष्टभिर्मंत्रैर्विन्यसेत् ॥
 ततो न्येच वेद्याः पश्चिमभागे मृत्तिका गोमय गोमूत्र भस्म मिलितपंचगव्य क्षीर दधि घृत मधु शर्करा
 युताः दशकलशाः पंचदश शुद्धजलकलशाः अथान्यानेकत्रिंशत्कलशानासादयेत् तत्र द्वयोः शुद्धजलं

३= हिरण्यगर्भसम १ यः प्राणतो नि २ ब्रह्मजज्ञानं ३ सवुभिया ४ महीद्योः ५ उपश्चास्यदधि ५ प्रश्नै नयसुं ५ वृषो ध्यसु ६ याते अग्ने
 यस्ति मातृस्तये द्वारे हात्मात्मानं ७ मन्त्रा वसुनि ठुण्व न्यर्पा पुरुणि ८ यज्ञो भूत्वा पदमासीदत्त्वा योनिं ९ जाते वेदो भुव आजायमानः सक्षय एहि

म.म. सिनीतथा वसिष्ठाचअपापाचसिंधुवत्पारुणीतथा ताम्राचैवत्रिसंध्याचतथामंदाकिनीपरा तैलकाह्नीच।
 ८ पाराचदुंदुभीनकुलीतथा नीलगंधाचबोधाचपूर्णचंद्राशशिप्रभा अमरेशंप्रभासंचनैमिषंपुष्करंतथा आषा
 ८ ढिंडिडिभारत्तंभारभूतंबलाकुलं हरिश्चंद्रंपरंगुह्यंगुह्यमध्यमकेश्वरं श्रीपर्वतंसमाख्यातंजलेश्वरमतःपरं
 आम्नातकेश्वरंचैवमहाकालंतथैवच केदारमुत्तमंगुह्यमहाभैरवमेवच गयांचैवकुरुक्षेत्रंगुह्यंकनखलं
 ८ तथा विमलंचंद्रहासंचमाहेन्द्रंभीममष्टकं वत्सादंरुद्रकोटीचअविमुक्तमहालयं गोकर्णंभद्रकर्णंचम
 हेशस्थानमुत्तमं छागलाह्वंदिरंडंचककोटंमंडलेश्वरं कालंजरवनंचैवदेवदारुवनंतथा शंकुकर्णंतथै
 वेहस्यलेश्वरमतःपरं एतानद्यश्चतीर्थानिगुह्यक्षेत्राणिसर्वशः तानिसर्वाणिकुंभेस्मिन्विशंतुब्रह्मशास
 नादितिमंत्रेणतत्रतीर्थान्यावाह्य देवंस्त्रपयेत् यजमानश्चाशित्पिबर्गयथाशक्तिपूजयेत् ततोगुरुर्वहिर्नि
 र्गत्यसिद्ध्यर्थंघृतपायसैस्त्र्यंबकमितिमागादिदिक्षुवलिंदत्वाचम्य देवसमीपमागत्यत्रातारमिंद्रमित्या
 दिदशलोकपालमंत्रैर्मंडपांतर्दिक्षुरक्षां कृत्वा देवस्यागेचतुरेब्राह्मणानुपवेश्यस्वस्तिवाचयित्वा ते

राम.

८

ज्यशिल्यापूर्वकल्पितं कलशं सरत्नं सहिरण्यं सवस्त्रं देवपुरतो निधाय मृदागोमयेन गोमूत्रेण भस्मना क्षीरेणेति वि-
 विक्रमः जलांतरितेन स्नापयित्वा पुनः संपूज्य शंखनादेन रथादिना देवं महामंडपप्रादक्षिण्येन स्नानमंडप-
 मानयेत् तत्र गुरुर्दक्षिणवेद्यां भद्रं कर्णेभिरिति प्राङ्मुखं देवं भद्रासने निवेश्य पूर्वकल्पितषट्कलशेष्वेत्यस्य
 पतिकलशं हिरण्यादिसहितं देवसमीपे निधाय काशीकुशस्थलीमायावंतयोध्यामधोःपुरी शालग्रामं सगो-
 कर्णेनर्मदाचसरस्वती तीर्थान्येतानि कुंभे स्मिन्विशंतु ब्रह्मशासनात् द्वाषारूढासरोजाक्षीपद्महस्ताशशि-
 प्रभा प्रागच्छतु सरिज्ज्येष्ठा गंगा पापप्रणाशिनी नीलोत्पलदलश्यामापद्महस्तांबुजेक्षणा प्रापातु य-
 मुना देवी कूर्मयानस्थिता सदा प्राची सरस्वती पुण्या पयोष्णी गौतमी तथा ऊर्मिला चंद्रभागा च शरयू र्गंडकी
 तथा जंबूका च शतद्रूश्च कलिंगा सुप्रभा तथा वितस्ता च विपाशा च शर्मदा च पुनः पुनः गोदावरी महावती
 शर्करावती मार्जनी कावेरी कौशिकी चैव तृतीया च महानदी विटंका प्रतिकूला च सोमनंदा च विश्रुता करतो-
 या चैव वती देविका वेणुका च या अत्रेय गंगा वैतरणी काश्मीरी ह्यादिनी च या स्रावती च शवना सा कल्माषां

[illegible]

वायेति१

= ३ विष्णोरगदमसिविष्णोः ————— अत्रेष्टोविष्णोःसूरसिविष्णोर्ध्रुवोसिवे
॥ एवमसिविष्णवेत्ता ॥

भ्यश्चदक्षिणांदत्वाशिषोगहीत्वागुरुर्देवंस्नपयेत् अग्निर्मूर्धेतिमृदा यज्ञायज्ञावदुतिकषायैः गायत्र्या
गोमूत्रेण गंधद्वारामितिगोमयेन मानसोक्तद्विभस्मना तत्सवितुरितिगंधतोयेन ततःपंचकलशैःपंच
देवस्यैःनमःशंभवेद्विप्रथमेन हंसःशुचिषद्वितीयेन यातेरुद्रेतितृतीयेन विष्णोरगदमसीतिचतु
र्थेन ब्रह्मजज्ञानमितिपंचमेनसंस्नाप्य शतंजीवशरदोवर्द्धमानद्विद्वान्दत्तपुष्पैःसंपूज्यवस्त्रेणाच्छाद्य
द्वितीयवेद्यांभद्रंकर्णैरितिभद्रासनंविधायास्तीर्णंबहिरुपनोयाद्वितीयेत्यद्वितीयाग्राङ्कुशानास्तीर्यतत्र
प्रणवेनदेवंनिधायप्राङ्मुखोभूत्वाकुङ्कुमात्तेनसूत्रेणलिंगमावेष्ट्यप्रतिमायांसुखेलिंगस्यचनेत्राणिसुव
र्णशलाकयाचित्रंदेवानामित्यर्धचर्चनकल्पयेत् उर्ध्वाधःपृथग्भूतंपक्ष्मपुटद्वयंच आकृष्टेनेतिकल्पये
त् नेत्रमध्येत्रिभागेनकनोतिकाभपिकल्पयेत् तदानकश्चित्युरतस्तिष्ठेत् सुवर्णपायसंभक्ष्यंभोज्यमादर्श
चशीघ्रंदर्शयेत् ततःशिल्लीलोहेनोद्भिरेवेत् गुरुर्मधुसर्पिभ्यामभ्यज्येमंमेगंगद्वितीयेनाभ्युक्ष्यपुनर्मृदाद्ये
कादशकलशैःस्नापयेत् प्रतिमाबहुत्वेमृदादिकलशोदकंकिंचित्स्थापयित्वातासानेत्रेषूद्भिरेवतेनस्नपये

१ पूर्वोक्तमंत्रैः १

70

90

मरस्वतीयोगार्थसंमतः प्रशिन्यापत्नीसहस्रविभर्तिः। प्रपापंसेनवरुणो नसान्ना। इन्द्रं प्रियैर्जनयन् सुराजा ॥ = टी.पं. ई की० १ = ।
सुग्रीवः पंथां मभयं कृणोतु यस्मिन् नक्षत्रे यमहमिराजतमस्मिन् नमः। अयं वं तु देवा सदस्य विष्णुः हविषा यजाम ॥ = टी.पं. ५ की० २ = ॥
॥ असुचंतमयजमानमिच्छते न स्येसांतस्करस्यान्वेषि ॥ अन्यमस्मदिच्छसातइत्यानमो देवि निर्ऋते तु भ्यमस्तु ॥ = टी.पं. ५ की० ३ = ॥

युञ्जानः प्रथमं मनस्तत्त्वाय सविताधियः ॥ =
अग्निज्योतिर्निचाप्य पृथिव्या अध्याभरत् २ ॥ =

द्रुपदादिवसुसुचानः स्विन्नः स्नातो मलादिव ॥ ४
पूतं पवित्रेणैवाज्यमापः सुधंतुमैनसः ॥ ४ ॥ =

सुहोदकेन आप्यायस्वेति षोडशयलक्षीरकुंभेन तस्मा अरंगमामवदति सुहोदकेन दधिकावा इति विंशतिप
लदधिकुंभेन युञ्जान इत्युदकुंभेन घृतवती भुवनानामिति सप्तयलघातकुंभेन देवस्यत्वेति जलेन मधुवाता इति
त्रियलमधुकुंभेन आपो अस्मान्निजलेन आयंगौरिति त्रियलशर्कराकुंभेन आपो हयहृहती रित्युदकेन प्रष्टा
ल्य यज्ञायज्ञाव इति बस्त्रेण संमार्ज्य सुगंधतैलेनाभ्यज्य द्रुपदादिवेति यवशालिगोधूममसुरविल्वचूर्णैरु
दस्य याते रुद्रशिवातनूरिति आमलकचूर्णेन यक्षकदर्भेन कर्दमेन प्रजाभूतेति लिंपेत् यक्षकदर्भस्तु कस्तूरि
कायाद्वौभागौ द्वौभागौ कुंकुमस्य च ॥ चंदनस्य त्रयोभागाः शशिनस्त्वेक एव होत्युक्तः ततो जटामास्यानुलि
प्य मानस्तोके प्रतद्विष्णुरिति कलशद्वयेन स्नापयित्वा अपामसोमममृता अभूमेति पंचामृतेन अयं राजा वरुणो
नुमन्यतां १ यथेति संतैपयांसि ३ आप्यायस्व मिदं तमसोम ४ अश्वमेसधिष्ठवसो ५ इति पंचभिः
सुहजलपूरितकलशैः स्नालयेत् गंधद्वयमिति गंधोदकेन यज्ञायज्ञाव इति पंचपल्लवकषायकलशोदकेन
याओषधीः पूर्वाजाता इत्यौषधीः कलशेन ओषधीः प्रतिमोदध्वमिति पुष्पकलशोदकेन याः फलिनी रित्यष्टफ
यथाविमस्यमनुषो ॥ अयं मंत्रः पुस्तकांतरदृष्टः ॥ ३ ॥ सुहजलपूर्ण ४ ॥ ॥

प्र.म.

११

७१

जयेत् ततः शय्यायां देवं स्वापयित्वा त्रिभिर्वस्त्रैर्देवमाच्छाद्य देवस्य शिरोदेशं भूमौ सहिरण्यं निद्रा कलशमयो
 देवीरुपद्रुयद्विप्रतिष्ठाप्य आप्यायस्वसमिति मधुसर्पिर्भ्यां देवमभ्यज्ययातेरुद्रेति तैलं सर्वपैरुपलिष्यगंधादि
 नाभ्यर्च्य। बृहस्पतेपरिदीयेतिसितं प्रतिसरंदद्यात् अत्र वा बृहस्पतेपरीतिमंत्रेण देवस्य कंकणबंधनमित्येके ॥
 ततो देवस्य पादनाभिवक्षः शिरः सुविश्रुतश्च स्फुरित्यालंभनं ॥ ततस्तद्वक्षिणपार्श्वे च त्र्यंजनं चामरं च चरण
 देशे पादुके पार्श्वयोः शान्तिकुंभौ आसनदण्डेण घंटाभक्ष्यभोज्यजलपात्रादिकं च देवस्य पुरतः स्थापयेत् त
 तो भस्मदर्भतिलैर्देवस्य परितोरक्षार्थं प्राकारत्रयं कृत्वा मंडपाद्वहिर्गत्वा प्रतिदेशं लोकपालेभ्यो गंधादिपूर्व
 कं वलिंदद्यात् भूतेभ्यश्च त्र्यंबकमिति बलिमंत्रस्त पूर्वदिग्वासिभ्यो दिक्पतिदिग्भूताधियतिदिग्बुद्धिदि
 ग्मातृदिक्क्षेत्रपालेभ्यो नमः इत्येवं प्रतिदिशं तत आचम्य होमं कुर्यात् तद्यथा ॐ पराय विष्णवात्मने स्वाहेति
 विष्णवे अन्यदेवतायां शिवात्मने इत्याद्यूहः अनेनाष्टोत्तरसहस्रमष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिमष्टौवातिलैर्यवैर्वा ॥
 प्रत्येकं हुत्वा प्रतिमायां न्यासात् कुर्यात् अ पादयोः उहृदये मललाठे इति प्रणवमं यजेत् भूपादयोः भुवःहृदये

परि ३

राम.

११

वेदाहमेतंपुरुषं महांतं ॥ आदित्यवर्णं तमः सुपरस्तात ॥ ॥ धूरसिधूर्ध्वं धूर्ध्वंतं धूर्ध्वंतं यो सोमो न्यूर्ध्वं तितं धूर्ध्वं यं वयं धूर्ध्वमस्त्वं देवानामसि सः स्तितमः ॥
 तमेवं विद्वानमृतं ब्रह्म भवति ॥ नान्यः पथा विद्यते यनाप ॥ ३ ॥ ध्रितमं जुष्टं तमं वह्नितमं देवहृतं मधु ॥ अहमसि हविर्धानं हस्ते हस्व = ॥
 संकलीकृत्य देवमावाहयेत् एह्ये हि भगवन्विष्णो लोकानुग्रहकाम्यया यज्ञभागग्रहाणे मं वा सुदेवन मोस्तुते हिर
 ण्यवर्णो इति पाद्यं हिरण्यवर्णाः शुचय इत्यर्घ्यं विभ्राद्वृहत्पिवत्सित्या च मनीयं त्र्यंबकमिति चंदनं अभिवस्त्रे
 तिवस्त्रं वेदाहमेतंपुरुषमिदं पृथीतं तेनैव उत्तरीयं च इदं विष्णुरिति पुष्पं धूरसिधूर्ध्वं तिधूपं चंद्रमामनस इति
 दीपं अन्नपतेन्नस्येति नैवेद्यं आचमनं पुष्पांजलिं दत्त्वा प्रार्थनां कृत्वा स्नानवस्त्रनैवेद्यादिकं शिल्पिने दद्यात्
 इति देवस्वयनविधिः । अथ देवं पुरुषसूक्तेन स्तुत्वा । उतिष्ठोतिष्ठ गोविंदस्य जनिर्द्रांजगत्पते तत्त्वपिसुप्ते जगत्सुप्तमु
 स्थिते चोत्थितं जगत् ॥ इति तमुत्थाप्य रथमारेण्यमंगलघोषेण ॥ कनिकददिति सूक्तेन च प्रासादप्रादक्षिणेनानी
 णयागमंडपपश्चिमद्वार्याक्षणेनेति मंत्रेण प्रवेश्य वेद्याः पश्चिमभागे प्राङ्मुखमुपवेश्य मधुपर्कं कुर्यात् ततो वेद्यां
 कुशानां स्तीर्य तदुपरिशय्यामा स्तीर्य वेद्याः पूर्वादिदिक्षु विष्णुमधुसूदनं त्रिविक्रमवामनानागनेयादिकोणेषु श्री
 धरहृषीकेशपद्मनाभदामोदरांश्च पूजयेत् ॐ नमो नारायणाय इति मंत्रेण विष्णुं शय्यायां निवेशयेत् शिवादिप्र
 तिष्ठायां तु नमः शंभवायेति शय्यायां निवेश्य भवं शर्वमीशानं पशुपतिं रुद्रमुग्रं भीमं महांतं च पूर्वादिक्कमात्सू
 ॥ ॥ नमः शंभवाय च मयोभवाय च नमः शंकराय च मयस्कराय च नमः शिवाय च शिवतराय च ॥ ॥ १० ॥ ॥

दाभ्यो० दक्षिणोरो उत्तरभाद्रपदाभ्यो० वामोरो रेवतीभ्यो० दक्षिणजंघायां अश्विनीभ्यो० वामजंघायां भरणी
 भ्यो० दक्षिणपादे कृतिकाभ्यो० वामपादे ध्रुवाय० नाम्यां सप्तर्षिभ्यो० कंठे मातृमंडलाय० कटिदेशे विष्णुपदेभ्यो
 पादयोः नागवीथ्ये० अंगवीथ्ये० वनमालायां० ताराभ्यो० रोमकूपेषु अगस्त्याय० कौस्तुभे इतिग्रहादिन्यासः ४
 चैत्राय० शिरसि वैशाखाय० मुखे ज्येष्ठाय० हृदये आषाढाय० श्रावणाय० स्तनयोः भाद्रपदाय० उदरे आ
 श्विनाय० कट्यां कार्तिकाय० दक्षिणोरो मार्गशीर्षाय० वामोरो पौषाय० द० जंघायां माघाय० वा० जंघायां ॥
 फाल्गुनाय० पादयोः संबत्सराय० परिवत्सराय० इहवत्सराय० अनुवत्सराय० नम इति दक्षिणोर्ध्वे प्रादक्षिण्येन
 चतुर्षु बाहुषु पर्वभ्यो० संधिषु ऋतुभ्यो० लिङ्गे अहोरात्रेभ्यो० अस्थिषु क्षणाय० लवाय० काष्ठायै रोमसु कृता
 य मुखे त्रेतायै हृदये द्वापराय० नितंबे कलये पादयोः सन्वन्तरेभ्यो० बाह्वोः पराय० परार्धाय० जंघयोः महाका
 ल्याय० शरीरे उदगधनाय० दक्षिणाय० नाय० नमः पादयोः विषुवते० सर्वांगुलीषु इतिकालन्यासः ब्राह्मणाय० मुखे
 क्षत्रियाय० बाह्वोः वैश्याय० ऊर्ध्वे० शूद्राय० पादयोः संकरजेभ्यो० पादाग्रे अनुलोमजेभ्यो० सर्वांगसंधिषु गोभ्यो०

स्वःललाटे इति व्याहृतीर्यसंत् अतालुके आमुरे इदक्षिणनेत्रे ईवामनेत्रे उदक्षिणश्रवणे ऊवामश्रवणे क
 दक्षिणगंडे ऊवामगंडे लृदक्षिणनासापुटे लृवामनासापुटे सऊर्ध्वदशनेषु ऐअधोदशनेषु ओऊर्ध्वे ओअ
 धरोष्ठे अंललाटे अःजिह्वायां यत्वचि रचक्षुषोः लनासिकायां ददशनेषु शश्रोत्रयोः षउदरे सकटिदेशे ह
 दये शःनाभ्यां कलिंगे पफवभम दक्षिणबाहौ तथदधनवामबाहौ दृढदृढणदक्षिणजंघायां चक्षुज्ज्वलवाम
 जंघायां कखगघट सर्वांगुलीषु इति मातृकाभ्यासः रचिचंद्राभ्यां नमोनेत्रयोः भौमाम हृदये बुधाय स्कंधे
 वृहस्पतये जिह्वायां शुक्राय लिंगे शनैश्चरय ललाटे राहवे पादयोः केतुभ्यो केशेषु रोहिणीभ्यो हृदये
 मृगशिरसे शिरसि आर्द्रायै केशेषु पुनर्वसवे ललाटे पुष्याय मुखे आश्लेषाभ्यो नासाभ्यां मघाभ्यो दं
 तेषु पूर्वाफाल्गुनीभ्यो दक्षिणश्रवणे उत्तरफाल्गुनीभ्यो वामश्रवणे हस्ताय हस्तयोः चित्रायै दक्षिणेभुजे ॥
 स्वाक्षे वामेभुजे विशाखायां हृदि अनुराधाभ्यः स्तनयोः ज्येष्ठाभ्यो दक्षिणकुक्षौ मूलाय वामकुक्षौ पू
 र्वाषाढाभ्यो कटिपार्श्वयोः उत्तरषाढाभ्यो लिंगे श्रवण धनिष्ठाभ्यो वृषणे शतभिषाभ्यो नेत्रे पूर्वाभाद्रप

प्र.म.

१३

१३

कुक्षौ० वरुणाय० हस्तयोः मित्राय० पादयोः विश्वेभ्यो देवेभ्यो० ऊरुमध्ये पितृभ्यो० जानुमध्ये यज्ञेभ्यो० जंघयोः॥
 राक्षसेभ्यो० गुल्फयोः पिशाचेभ्यो० पादयोः असुरेभ्यो० पादांगुलीषु विद्याधरेभ्यो० पाण्योः० ग्रहेभ्यः पादतलयोः
 गुल्फकेभ्यो० गुदे पूतनादिभ्यो० नखेषु गंधर्वेभ्यो० प्रोष्ठयोः कार्तिकेयाय० गणेशाय० कटिपार्श्वयोः इति देवयो
 नित्यासः मत्स्याय० मूर्द्धि कूर्माय० पादयोः नृसिंहाय० ललाटे वरुणाय० जंघयोः वामनाय० मुखे० परशुरामाय०
 हृदये रामाय० बाहुषु कृष्णाय० नाभ्यां० बौद्धाय० बुद्धौ० कल्किने० जानुनि० केशवाय० शिरसि० नारायणाय० मु
 खे० माधवाय० ग्रीवायां० गोविंदा० बाह्वोः० विष्णवे० हृदये० मधुसूदनाय० पृष्ठे० त्रिविक्रमाय० कट्यां० वाम
 नाय० जठरे० श्रीधराय० हृषीकेशाय० जंघयोः॥ पद्मनाभाय० गुल्फयोः रामोदराय० पादयोः॥ इति मूर्तिन्यासः॥
 अश्वमेधाय० मूर्द्धि० नरमेधाय० ललाटे० राजस्त्राय० मुखे० गोसवाय० कंठे द्वादशाहाय० हृदि अहीनेभ्यो० नाभौ
 ॥ सर्वजितेभ्यो० दक्षिणकट्यां० सर्वमेधाय० वामकट्यां० अग्निहोत्राय० लिंगे० अतिरात्राय० वृषणयोः० आप्तोर्षो
 माय० ऊर्वोः० षोडशने० जान्वोः० उक्थाय० दक्षिणजंघायां० वाजपेयाय० वामजंघायां० अत्यग्निहोत्राय० दक्षि

राम.

१३

मुखे अजाभ्यो० अविकाभ्यो० हस्तयोः ग्राम्यपशुभ्यो० अरण्यपशुभ्यो० ऊर्वोः इतिवर्णन्यासः मेघेभ्यो० केशेषु ॥
 अभ्रेभ्यो० रोमसु नदीभ्यो० सर्वगात्रेषु समुद्रेभ्यो० कुक्षिदेशे इतितोयन्यासः ऋग्वेदाय० शिरसि यजुर्वेदाय०
 दक्षिणभुजे सामवेदाय० वामभुजे सर्वोपनिषद्भ्यो० हृदये इतिहासपुराणेभ्यो० जंघयोः अथर्वगिरसेभ्यो०
 नाभौ कल्पसूत्रेभ्यो० पादयोः व्याकरणाय० वक्त्रे तर्केभ्यो० कंठे मीमांसायै० निरुक्ताय० हृदये छंदःशास्त्रे
 भ्यो० ज्योतिःशास्त्रेभ्यो० नेत्रयोः गीतशास्त्रेभ्यो० भूतशास्त्रेभ्यो० श्रोत्रयोः आयुर्वेदाय० दक्षिणभुजे धनुर्वेदा
 य० वामभुजे योगशास्त्रेभ्यो० हृदये नीतिशास्त्रेभ्यो० पादयोः वश्यतंत्राय ॐ ष्योः इतिविद्यान्यासः दिवेमूर्ध्नि०
 सूर्यलोकाय० चंद्रलोकाय० नेत्रयोः अनिललोकाय० घ्राणे० व्योम्ने० नाभ्यां० समुद्रेभ्यो० वस्तिदेशे० पृथिव्यै०
 पादयोः इतिवैराजन्यासः हिरण्यगर्भाय० शिरसि कृष्णाय० केशेषु रुद्राय ललाटे यमाय भृकुन्यां अश्विभ्यां
 ० कर्णयोः चैश्वानराय मुखे मरुद्भ्यो० घ्राणे वसुभ्यो० कंठे रुद्रेभ्यो० दंतेषु सरस्वत्यै० जिह्वायां० इन्द्राय० दक्षिणभु
 जे बलये वामभुजे प्रल्हादाय० दक्षिणस्तने विश्वकर्मेणे० वामस्तने० नारदाय० दक्षिणकुक्षौ० अनंतादिभ्यो० वाम

प्र.म.

१४

=शब्द

24

नेत्रे. फट्करयोरस्त्रं. दक्षिणवामस्तनयोः श्रीवत्साय. उरसिकौस्तुभाय. कंठेवनमालायै. इत्यंगन्यासः ० ॐ
पादयोः नजानुनोः मोगुह्ये. भनाभ्यां गृहदये वकंठे तेमुखे वानेत्रयोः सुभाले देमूर्ध्नि वादक्षिणपार्श्वे यउत्त
रपार्श्वे ॥ इति द्वादशाक्षरन्यासः ॥ प्रतिमायां जीवन्यासः ॥ तत्र तेजोभावयित्वा बुद्धौ द्रियकर्मेन्द्रियमनःप्राणयं
च काहंकारं तन्मात्रादिकं सर्वसंयोज्य पुरुषभावं भावयित्वा सर्वसाक्षिणं च भावयित्वा तत्र तत्त्वत्रयं न्यसेत् ॥
तद्यथा. आत्मतत्त्वाय. आत्मतत्त्वाधिपतये ब्रह्मणे नमः पादयोः विद्यातत्त्वाय. विद्यातत्त्वाधिपतये विष्णो
वे. हृदये शिवतत्त्वाय. शिवतत्त्वाधिपतये रुद्राय. शिरसीति. अथ गायत्रीन्यासः सूर्यस्य. तपादांगुष्ठयोः
त्सगुल्फयोः विजंघयोः तुजानुनोः वंऊर्वोः रेगुह्ये णिवृषणयोः यंकटिदेशे भनाभौ गोजठरे देस्तनयोः
वहृदये स्यकंठे धीवदने मतालुदेशे हिनासिकाग्रे धिचक्षुषोः योभूमध्ये योललाटे नः पूर्वदिशि मदक्षि
णदिशि चोपश्रियदिशि दउत्तरदिशि यामूर्ध्नि तत्सर्वत्र तत्सवितुर्हृदये वरेण्यं शिरसि भर्गो देवस्य शिरवा
यां धीमहि कवचे धियो यो नः नेत्रयोः प्रचोदयात् अस्वे ॥ इति गायत्रीन्यासः ॥ अथ मंत्रन्यासः ॥ ॐ ॥

राम.

१४

बाहौ. चातुर्मास्याय. वामबाहौ. सौत्रामण्ये. हस्तेषु. पश्चिष्टिभ्यो. अंगुलीषु. दर्शाय. पौर्णमासाय. नेत्रयोः। सर्वे
 लिभ्यो. रोमकूपेषु. स्वाहाकाराय. वषट्काराय. स्तनयोः। पंचमहायज्ञेभ्यो. पादांगुलीषु. आहवनीयाय. मुखे.
 दक्षिणाग्नये हृदये. गार्हपत्याय. नाभौ. वैद्ये. उदरे. प्रवर्ग्याय. भूषणेषु. सवनेभ्यो. पादयोः। दध्नेभ्यो. बाहुषु.
 दर्भेभ्यो. केशेषु.। इति कृतन्यासः॥ अथ मूलमंत्रन्यासः॥ आयुधन्यासः॥ शक्तिन्यासः॥ अंगन्यासः॥ इति सौधा
 रणाः सर्वत्र॥ वैष्णवमधिकृत्य तत्संयंते॥ धर्माय. मूर्ध्नि. ज्ञानाय. हृदि. वैराग्याय. गुह्ये. ऐश्वर्याय. पादयोः॥
 इति गुणन्यासः॥ रवज्ञाय. शिरसि. शार्ङ्गाय. मस्तके. सुसत्ताय. दक्षिणभुजे. हलाय. वामभुजे. चक्राय. नाभ्यां.
 जठरे. पृष्ठे. च. शंखाय. लिंगे. वृषणे. च॥ गदायै. जंघयोः. जानुनोश्च. पद्माय. गुल्फयोः. पादयोश्च. वज्राय. श
 क्तये. दंडाय. रवज्ञाय. पाशाय. ध्वजाय. अंकुशाय. त्रिशूलाय. चक्राय. पद्माय. इति शिवे. इत्यायुधन्यासः
 लक्ष्म्यै. ललाटे. सरस्वत्यै. मुखे. रत्यै. गुह्ये. प्रीत्यै. कंठे. कीर्त्यै. दिक्षु. शान्त्यै. हृदि. तुल्यै. जठरे. पृष्ठे. सर्वत्र.
 ॥ इति शक्तिन्यासः॥ मूलमंत्रस्य॥ ॐ हृदये नमः शिरसि। भगवते शिखायां। बासुदेवाय कवचं सर्वत्र। वौषट्

प्र.म.

१५

१५

संभृतः० हृदये वेदाहं० शिरसि प्रजापतिः० शिखायां० यो देवेभ्यः० कवचो रुचं ब्राह्मणे त्रयोः॥ श्रीश्च ते० अस्त्रे॥ इति
 पुरुषसूक्तादिन्यासः॥ अथ शिवस्य पंचब्रह्मन्यासः० अंगुष्ठयोरीशानं० तर्जन्योस्तत्पुरुषं० मध्यमयोरघोरं० अनामि
 कयोर्बोमदेवं० कनिष्ठिकयोः सद्योजातं० ततः कनिष्ठिकयोर्हृदयं० अनामिकयोः शिरः० मध्यमयोः शिखा० तर्जन्योः
 कवचं० अंगुष्ठयोरस्त्रं विन्यस्या० परेण तेजसा संयोज्य कवचेनावगुंठ्य० सर्वकर्मसु नियोजयेत्॥ आचमनं स
 र्वत्रादृत्यं देवस्य करन्यासं कृत्वा लिंगमुद्रां वध्वा ईशानः सर्व० सदा शिवो॥ इति मंत्रेण ईशानमुष्टिं वध्नीयात्॥
 ततः अंगुल्यग्रेः रुद्रमुद्रया मूर्ध्नि तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि॥ तन्नो रुद्रः प्रचोदयात्॥ इति॥ एवं त
 र्जन्यंगुष्ठयोगात् तत्पुरुषं मुखे० अघोरेभ्यो० इति मध्यमांगुष्ठयोगेन हृदि० अघोरं० वामदेवाय नमो० मनोन्मनाश्च
 नम इत्यंगुष्ठानामिकयोगेन गुह्ये० सद्योजातं० भवोद्वाय नमः० इति कनिष्ठांगुष्ठयोगेन पादाद्वारभ्य मस्तकांतं
 यावन्मूर्तिव्यापकत्वेन ब्रह्मन्यसेत्॥ ततः ईशानः सर्वविद्यानामिति शशिनमुपरित नमूर्ध्नि ईश्वरः सर्वभूताना
 मितिकल्पितचंद्रोदयदत्तं मूर्ध्नि पूर्वे॥ ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोधिपतिर्ब्रह्मणमिति दृष्टादक्षिणमूर्ध्नि शिबो मे०

याम.

१५

अग्निमीळे. पादयोः। दुषेत्वा. गुल्फयोः। अग्नः आयाहि जंघयोः। शन्नः जान्वोः। पृहद्रथंतरे ऊर्वोः। स्वस्ति
 नः जठरे। दीर्घायुत्वाय हृदये। श्रीश्च ते कंठे। नातारं वक्त्रे। त्र्यंबकेन स्तनयोर्नेत्रयोश्च। मूर्धानं मूर्ध्नि॥ अथ द्वादशा
 क्षरेण नारायणस्य मूर्तिन्यासः॥ ॐ केशवाय. शिरसि। नारायणाय. मुखे। मोमाधवाय ग्रीवायां। भगो विंदाय. कं
 ठे। गविष्णवे. पृष्ठे। वमधुसूदनाय कुक्षौ। ते त्रिविक्रमाय. कट्यां। वावामनाय जंघयोः। सुश्रीधराय. वामगुल्फे
 देहवीकेशाय. दक्षिणे। वापद्मनाभाय. वामपादे। यदामोदराय. दक्षिणे। ॐ हृंहृदयाय नमः हृदये। विष्णवे. शि
 रसि। ब्रह्मणे शिखायां। ध्रुवाय. कवचे। चक्रिणे अस्त्राय फट्। अस्त्रं हस्तयोः। नमः शंभवाय. गायत्री दक्षिण
 नेत्रे। विजयाय. सावित्री वामनेत्रे। चक्रिणे चक्ररूपाय. पिंगलास्त्रं दिक्षु॥ इत्यष्टांगविष्णुमंत्रन्यासः॥ सहस्र
 शीर्षा. पादयोः। पुरुष एव. जंघयोः। एतावानस्य. जानुनोः त्रिपादूर्ध्वः ऊर्वोः। ततो विण्णो. वृषणयोः। तस्माद्य
 ज्ञात्. कट्यां। तस्माद्यज्ञा. नाभ्यां। तस्मादश्वा. हृदि। तं यजं. स्तनयोः। यत्पुरुषं. बाह्वोः। ब्राह्मणोस्य. मुखे॥ चंद्रमा
 मनसो. चक्षुषोः। नाभ्या आसीदं. कर्णयोः। यत्पुरुषेण. भ्रुवोः। स प्रास्येति. भाले। यज्ञेन यजं. शिरसि। अद्यः

प्र० म०
१६

१६

वामपादे। भवेनमद्वितीतीदक्षिणपाणौ। अभवेनमद्वितिलक्ष्मीवामपाणौ। नातिभवेनमद्वितिमेधांनासायाम्
भवस्वमानमद्वितिकांतिंशिरसि। भवनमद्वितिस्वधांदक्षिणबाहौ। उद्वायनमद्वितिप्रभांवामबाहौ॥ इतिसद्यो।
जातकलाष्टकं। ततस्तमाद्याः सर्वाः अत्रविशंत्वितिकलांतरन्यासभावनांकृत्वा मुद्रांश्चप्रदर्श्य विद्यादेवंहं
सं संपाद्यहंसहंसेतिहृदयादिन्यासंकुर्यात्॥ अथनृसिंहे॥ नृसिंहउग्ररूपज्वलज्वलप्रज्वलप्रज्वलस्वाहा॥
इतिमंत्रः॥ नारसिंहीयदास्याप्यात्वधिवास्यनिशागमे॥ कृत्रिमंवायसाक्षाद्वापशुंदत्वाबलिहरेत्॥ एवंन्यासंकृत्वा
परमेष्ठिनंनमस्कृत्यनिद्रामावाहयाम्यहं॥ मोहिनींसर्वभूतानांमनोविभ्रमकारिणी॥ विरूपाक्षेशिवेशांतेआगच्छ
त्वंतुमोहिनि॥ वासुदेवहितेकृष्णेकृष्णावरविभूषिते॥ आगच्छसहसाजस्रंसुप्तसंसारमोहिनि॥ सुषुप्तसंहरे
देविकुमार्येकांतमानसे॥ अमनिस्वासवाह्यंआगच्छभुवनेश्वरि॥ तमःसत्वरजोपेतेआगच्छत्वरिवारिणि॥ म
नोबुद्धिरहंकारःसंहारस्त्वंसरस्वति॥ शब्दस्पर्शश्चरूपंचरसोगंधश्चपंचमः॥ आगच्छगृह्णसंक्षिप्यमोहपाशनि
बन्धिनि॥ भवस्योत्पत्तिहेतुस्त्वंयावदाभूतसंप्रपञ्चं॥ भुवःकल्यांतसंध्यायांवससेत्वंचराचरे॥ भोगिशय्याप्रसुप्तस्य

राम०
१६

अस्तु नम इति मरीची मुत्तरमूर्ध्नि । सदा शिवो नम इति ज्वालिनी पश्चिममूर्ध्नि । ततः तत्पुरुषाय विद्महे नम इति पृ
 र्ववक्त्रे प्रांति । महादेवाय धीमहीति दक्षिणवक्त्रे विद्यां । तन्नोरुद्र इत्युत्तरवक्त्रे प्रतिष्ठां । प्रचोदयादिति पश्चिम
 वक्त्रे धृतिमिति तत्पुरुषकलाचतुष्टयन्यासः ॥ ततः अघोरेभ्य इति माहृदये । अथ घोरेभ्यो नम इति रजामुरसि
 । घोरजरायै स्कंधयोः । घोरतरेभ्यो निद्रायै । नाभौ । सर्वेभ्यः सर्वव्याधेः कुक्षौ । सर्वशर्वेभ्यः मृत्यवेऽष्टे । नम
 स्ते अस्तु क्षुधायै वक्षसि । रुद्ररूपेभ्यस्तृणायै उरसि । इत्यष्टावघोरकलाः । वामदेवाय नम इति रजांगुष्ठे ।
 ज्येष्ठाय नम इति रक्षां लिंगे । श्रेष्ठाय नम इति रतिं दक्षिणोरे । रुद्राय नम इति कल्पां वामोरे । कलाय नम इति
 कामां दक्षिणजानौ । कलविकरणाय नम इति संजीविन्यै । वामजानौ । बलविकरणाय नमः क्रियायै दक्षिण
 जंघायां ॥ बलाय नमः वृद्ध्यै वामजंघायां । बलच्छायायै दक्षिणस्फिचि । प्रथमनाय नमः धात्रीं वामस्फिचि स
 र्वभूतदमनाय नम इति भ्रामणी कट्यां । मनो नम इति पोषिणीं दक्षिणपार्श्वे । उन्मनाय नम इति ज्वरं वामपार्श्वे
 इति त्रयोदशकलाः ॥ सद्योजांतं प्रपद्यामि नम इति सिद्धिं दक्षिणपादे । सद्योजाताय वै नमो नम इति ऋद्धिं

प्र.म.

१७

२७

प्रागादितः खड्गाय० गदायै० चक्राय० शंखाय० पद्माय० हलाय० मुशलाय० शार्ङ्गाय॥ इति तृतीयावरणं॥ अथ
मूर्तीशाः॥ एथिवीमूर्तये० एथिवीमूर्त्यधिपतये शर्वाय० अग्निमूर्तये० अग्निमूर्त्यधिपतये० पशुपतये० यजमान
मूर्तये० यजमानमूर्त्यधिपतये० उग्राय० अर्कमूर्तये० अर्कमूर्त्यधिपतये रुद्राय० जलमूर्तये० जलमूर्त्यधिपतये
भवाय० वायुमूर्तये० वायुमूर्त्यधिपतये० इंशानाय० इंद्रमूर्तये० इंद्रमूर्त्यधिपतये महादेवाय० खमूर्तये० खमूर्त्यधि
पतये भीमाय० इत्यष्टौ मूर्तीस्तदधिपांश्चार्चयेत्॥ वैष्णवे० यंचैवमूर्तयः॥ तदा पूर्वे एथिवीमूर्तये नमः॥ एथिवीमू
र्त्यधिपतये वासुदेवाय॥ दक्षिणे जलमूर्तये॥ जलमूर्त्यधिपतये० संकर्षणाय॥ पश्चिमे अग्निमूर्तये॥ अग्निमूर्त्य
धिपतये प्रद्युम्नाय॥ उत्तरे वायुमूर्तये॥ वायुमूर्त्यधिपतये॥ अनिरुद्धाय० मध्ये खमूर्तये॥ खमूर्त्यधिपतये नारण
णाय० इति० शैवे पंचमूर्तिपक्षे० ब्रह्मविष्णुरुद्रेश्वरसदाशिवाः पंचमूर्तिपाः॥ इन्द्रादयस्तु सर्वत्र पूजनीयाः॥ ततः
आचार्यः क्रमेण पलाशोदुंबरश्चत्थापामार्गशमीसमिधां प्रत्येकं द्वादशसहस्रषट्त्रीण्यष्टसहस्रमष्टशतं वा
हिरण्यगर्भं इति कुंडसमीपे संस्थाप्य शान्तिकपौष्टिकैर्मन्त्रैर्यथाविभागं सकृत्क्रजुहुयात्॥ प्रति कुंडमेकैका

राम.

१७

वासुदेवस्य शाशने ॥ त्वं प्रतिष्ठासि वैदेवि मुनियोनि समुत्थिते ॥ पितृदेवमनुष्याणां स यश्चोरगरक्षसां ॥ यश्च पक्षिमु-
गाणां च योगमायाविवर्धिनि ॥ बस से सर्वसत्त्वेषु मातेव हितकारिणि ॥ एहि सा विनिमूर्तित्वं चक्षुर्भ्यां स्थानगोच-
रे ॥ विशनासापुटे देविकं ठे चोत्कंठिता विश ॥ प्रतिभावय मां सर्वमातृवद्देवि सुन्दरि ॥ इदमर्घ्यमया दत्तं पूजेयं प्र-
तिगृह्यतां ॥ उपमागात्परमं यदि तिमं त्रैयंत स्याः पूजाविधेः स्मृतः ॥ निद्राकलशे निद्रां पूजयित्वा लोकपालमातृ-
देवत्रपालभूतेभ्यो बलिंदत्वा स्थाप्य देवं प्राप्या तः प्राच्यां सर्वतोभद्रे पूजयेत् ॥ विष्णुश्चैद्वादशारे चक्रे मध्येः पृ-
थ्वी पद्मे मूलमंत्रेण देवं निवेशयेत् ॥ ॐ हूं हृदयाय नमः ॥ इति कर्णिकायां हृदयं पूजयेत् ॥ विष्णवे नम इति शिरः-
पूर्वपत्रे ॥ ब्रह्मण्याय नम इति शिखां दक्षिणे ॥ ध्रुवाय नम इति कवचं पश्चिमे ॥ चक्रिणे नम इत्यस्त्रमुत्तरे ॥ शंभवाय
नम इति गायत्रीमाग्रे पदले ॥ विजयाय नमः सावित्रीमीशानदले ॥ ज्योतीरूपाय नमो नैर्ऋत्ये ॥ चक्रिरूपाय नमः पिंग-
लास्त्रं वायव्ये ॥ इति गर्भावरणम् ॥ आ सुपूर्वादि क्रमेण ॥ केशव नारायण माधव गोविंद विष्णु मधुसूद-
न त्रिविक्रम चामन श्रीधर हृषीकेश पद्मनाभ दामोदर ॥ इति द्वादशमूर्तीः पूजयेत् ॥ इति द्वितीयावरणम् ॥

ऋत्विक्मूर्तिपास्ततन्मंत्रेण पूज्याः॥ शन्नो वातः पवतां मातरिश्वा शन्नस्तपतु सूर्यः॥ अहानि शंभवंतु नः प्रां पंग
 विः प्रतिधीयतां० शन्न इन्द्राग्नी० शन्नो देवीरभि०॥ इति शांतिक मंत्राः॥ पुष्टिर्नरणाक्षिति० गयस्फानो अमीव
 हा० च्यवकं० इति पौष्टिकाः॥ ततो मूर्तिपाः॥ पूर्वकुंडे पलाशसमिधामष्टसहस्रमष्टशतं वा घृतेन नितिलैर्वा अग्निमि
 ळे० इति जुहुयुः॥ इधे त्वेति दक्षिणे॥ अग्न आयाहीति पश्चिमे॥ शन्नो देवीरित्युत्तरे॥ यदा द्यौकुंडानि॥ तदा० ॐ वौषडि
 त्याग्नेये॥ दशप्रणवान् स्रक्कापत्रीचोक्ता नैर्ऋते॥ जातवेदस इति वायवे॥ नमो ब्रह्मण इतीशानकुंडे॥ मूर्ध्ना नंदिव
 इति पूर्णाहुतिं जुहुयुः॥ आहुतिसंपातान् शांतिकलशे कुंडसमीपस्थे पातयेयुः॥ ततो मूर्तिमूर्तिपलोकपालेभ्यः समि
 द्विर्घृतेन नितिलैर्वाष्टसहस्रमष्टशतं वा जुहुयुः॥ तेषां मंत्रास्तस्योनाष्टयिबीतिष्टयिबीमूर्तेः॥ अघोरेभ्य इति मूर्तिपतेः॥
 शर्वस्या इन्द्रायेदो मरुत्वत इतींद्रस्य॥ अग्निं दूतमित्यग्निमूर्तेः॥ यैः पशूनामित्यग्निमूर्तिपतेः पशुपतेः॥ अग्न आया
 हीत्यग्नेः॥ असिहि वीरसेन्य इतियजमानमूर्तेः॥ तमिंद्रं जोहवीमीतियजमानमूर्तिपतेरुग्रस्य॥ यमाय सोममिति यमस्य
 उदुत्यं जातवेदसमिति सूर्यमूर्तेः॥ प्रावो राजा तमध्वरस्येति सूर्यमूर्तिपतेरुद्रस्य॥ असुन्वंतं समंजहीति निर्ऋतेः आ

= ३ यः पशूनां रक्षिता विष्टितानां प्रजापतिः प्रथमजातः ॥ = पूर्वकमलाकरे पूर्वाद्याष्टकुंडेषु क्रमेण स्नादिरपलाशोदुंबरप्लक्षवमषामार्गाश्चत्यशमी०
 स सहस्रधा भाजुषतां हविर्नः साहा ३ ॥ = ॥ ३

प्रः म
१८

१९

विल्वनारिङ्गमातुलिंगवदरी आमलकमिति फलाष्टकं नैर्ऋत्ये ॥ मंत्रसाधितं पंचगव्यं वारुणे । शम्भुदुंदराश्च
त्यन्यग्रोधयलाशकषायपंचकं वायवे ॥ शंखपुष्पी सहदेवी वलाशतावरी कुमारी गुडूची वचा व्याघ्रीति मू
लाष्टकं सौम्ये ॥ वलीकादिसप्तमृत्तिकाईशानकुंभे निधाय हिरण्यवर्णा हरिणीमिति मेध्यकुंभानभि मंत्र्य
शेषान्गंधोदकपूरितान् मध्यमादिकलशानां समंतात् पूर्वादि क्रमेणा षोडशस्य मूलमंत्रेणाभि मंत्र्यसू
त्रेणावेष्ट्यात्तर्वादि रक्षता दूर्ध्वं च प्रासादं पंचगव्येन संप्रोक्ष्य मूर्धानं दिवद्भुति वल्मीकमृदा विलिप्य स
मुद्रज्येष्ठाद्वितीशानदिकस्येन मृत्तिकाकुंभेन स्त्रपयेत् यज्ञायज्ञावद्भुति वायवेन कषायकुंभेन ययः पृथिव्या
मिति वारुणेन पंचगव्यकुंभेन । याः फलिनीरिति नैर्ऋत्य फलकुंभेन । हंसः सुविषदिति सौम्यस्य मूलकुंभेन
विष्णोः षाट्मसीति पूर्वकुंभेन । सोमं रजानमिति बह्विष्यकुंभेन । विश्वतश्च सुरितियाभ्यकुंभेन । नमोस्तु संय
भ्यद्भुति मध्यमकुंभेन । इदमायः प्रवहतेत्यष्टभिः पूर्वादि क्रमेण प्रासादं स शिखरं स्त्रापयेत् । एकाशीति ।
कुंभासंभवे तु गंधोदकपूरिते नैककलशेन । देव्याय कर्मणे शुद्धध्वमिति संप्रोक्ष्य सूत्रेणावेष्ट्य स्त्रापयित्वा

दूर्वा २

राम.
१८

योत् ॥ तत्र विष्णुश्चेत्स्याप्यस्तदा । ॐ घं हं पं भं फं लक्ष्म्ये नमः । एतानि पंचाक्षराणि हृच्छिरः शिखा कवचनेत्रसं
 रक्कानि हुं फ डं तो वा व च न स मु दायः इति पिंडिकायां पंचांगानि न्यस्य । तत्र त्रयमूर्तिमूर्तिपांश्च पूर्ववद्विन्यसे
 त् । तदा ॐ ह्रीं श्रीं ह्रीं क्षः परब्रह्मणे सर्वाधाराय नमः । ॐ ह्रीं श्रीं ह्रीं दिव्यतेजोधारिण्ये सुभगायै नमः इति मंत्राभ्या
 मधिवासयेत् । इत्यधिवासनं । आसादोपि चेन्नूतनसस्याप्यधिवासनं । तत्र आसादाये सकाशीति पदं मंडलम्
 अस्यैः कृत्वा तेषु सप्त धान्यपुंजान् कृत्वा जलं पूर्णानेकाशीति कुंभानाहृत्य तत्र नवनवकां कानां मध्यमं मध्यमं
 कोष्ठं ज्ञात्वा तेषु नवकुंभान् मध्यपूर्वादि क्रमेण विन्यस्य मध्यकुंभे शम्पदुबराश्च तस्य चंपकाशोकपलाशप्ल
 क्षन्यग्रोधकदंबाप्रविल्वार्जुनवृक्षसंभवं पल्लवद्वादशकं सोमायवनस्य तस्य तर्गताय नम इति निक्षिपेत् ॥ त
 तः पद्मकरे च नादूर्वाकुरदर्भपिंजूलश्चेतपीतसर्षपसितरक्तचंदनजातीकुसुमकुंदनद्यां वर्तमिति दश
 कं पूर्वीयवत्रीहितिलसुवर्णरजतसमुद्रगामिनीदीकूलमृत्तिकाभूम्यष्टगोमयमिति सप्तकमाग्नेये । सहदे
 वो विष्णुक्रांताभंगराजमहौषधीशमीशतावरीगुडचीश्यामाकमित्यष्टकं धाम्ये । कदलीपूगीफलनारिकेल

= ह्रीं आनिघ्नकलशं मे ह्युरुधारय स्वया वा विरास्ति दत्तः समुद्रमिव सिंघवः इति मंत्रेणाहृत्य ह्रीं =

प्र.म.

२०

२०

वित्तानुसारतः॥ विनाधिवासनं यज्ञः कृतोऽपि न फलप्रद इति ततो गुरुर्वहिर्निर्गत्य प्रासादाभिसुखो भूत्वा तदेव रु-
पं ध्यायेत् तथा हि पादौ पादशिलास्तस्य जंघापादौर्ध्वमुच्यते ॥ गर्भश्चैवोदरं ज्ञेयं कटिश्च कटिमेखला स्तंबा-
श्च बाहवो ज्ञेया घटं जिह्वा प्रकीर्तिता दीपः प्राणोऽस्य विज्ञेयो हृत्पादो जलनिर्गमः ब्रह्मस्थानं यदेतच्च तन्नाभिः
परि कीर्तिता ॥ हृत्पिंडिका ज्ञेया प्रतिमा पुरुषः स्मृतः पादचारस्त्वहंकारे ज्योतिस्तच्चक्षुरुच्यते तदूर्ध्वं
प्रकृतिस्तस्य प्रतिमा त्मा स्मृतो बुधैः तलकुंभादधो हारंतस्य प्रजननं स्मृतं शुक्रनासा भवेन्नासा गवाक्षः क-
र्ण उच्यते ॥ कपोतपालीः स्कंधोऽस्य ग्रीवा चामलसारिका ॥ कलशस्तशिरो ज्ञेयं मज्जादिप्रदसंहितं मेदश्चैव सु-
धां विंद्यात्प्रलेपा मांसमुच्यते अस्थौ निचशिलास्तस्य स्नायुः कीलादयः स्मृताः चक्षुषो शिखरास्तस्य ध्वजा केशाः
प्रकीर्तिताः एवं पुरुषरूपं तं ध्यात्वा च मनसा सुधीः प्रासादं पूजयेत्पश्चाद्बद्धधातुजादिभिः पुष्पैः सूत्रेण वेष्टयेद्दे-
वं वा सस्त्यरिकल्पयेत् प्रासादमेव मभ्यर्च्य वाहनं चाग्रमंडपे इति ततः कुंडे वा स्तोष्य तद्विंशति मंत्रेण पादोत्तरशत-
हुत्वा देवमंत्रेण च हुत्वा पूर्णाहुत्यंतं सर्वं कृत्वा दिग्वलिंदत्वा देवसमीपमागत्य यथासंभवं भूषणैः सुवर्णैः कंदत्वा

राम.

२०

देवरूपं प्रासादं चिंतयित्वा पताकादिना शोभयित्वा गंधादिना पूजयित्वा तस्या धस्ताद्देवं संचिंत्य मंत्रेण प्रासा-
दमधिवासयेत् तद्यथा ॐ ह्रीं सर्वदेवमया चिन्त्य सर्वरत्नोज्ज्वला कृते यावच्चंद्रश्च सूर्यश्च तावदत्र स्थिरो
भवेत्पथिवास्य पिंडिकावाहनपरिवारदेवतानां तत्तन्मंत्रैः प्रत्येकमष्टाविंशतिसंख्याकं होमं तिलैः कृत्वा
मूलमंत्रेण चर्वष्टोतरशतं हुत्वा च तस्मै गाविष्णु गायत्र्या दुग्धाक्षीरेण विष्णु गायत्र्या च रुंश्रपयित्वा देवाय
निवेद्य द्वादशब्राह्मणान् भोजयित्वा विष्णुर्मन्त्राय तामिति वदेत् तत आचार्याय धेनुर्दत्त्वा रात्रौ जागरणं कुर्या-
त् इति प्रासादाऽधिवासनं अत्र ज्येष्ठमध्यमकनिष्ठानां प्रतिमानां सप्त रात्रं पंचरात्रं — त्रिरात्रमेक रात्रं स-
द्यो वा बल्यंतमधिवासनं कुर्यादिति पद्धतिकारः अत्र श्लोकाः अनेकदिननिर्वर्त्ये अधिवासनकर्मणि हो-
मानष्टौ सहस्राणि विदधीरन्यथ कृष्टथ कु तस्मिन्नेकाहनिर्वर्त्ये कुर्यादष्टोतरशतं प्राग्वत्पूर्णहतिं हुत्वा स-
हस्रं पतिद्वारपाः । यद्वा प्रतिदिनं होममष्टोतरशतं शतं देशिको मूर्तिपैः कुर्याद्यावत्कार्यं समाप्येते संध्यासु-
तिसृषु बलिं मंत्रैर्दद्याद्यथोदितैः आचार्यैर्दक्षिणा देया ऋत्विग्भ्यश्च स्वशक्तितः भोजनं च तथान्येभ्यो देयं ।

म.म.

२१

गृहीत्वा विघ्नाभावायैषुष्योदकधारयाऽस्त्रमंत्रेण शंतातीयेन वा प्रासादमभ्युक्ष्य महौं इन्द्रो य इति दर्भेणो द्वि-
 रग्यास्त्रपूतजलेन पुनः प्राक्ष्य प्रासादस्य द्वारस्य च मध्याद्येन यवार्धेन वेशनी मुत्तरांवाऽऽश्रित्य स्नानादिसं-
 स्कृतां कूर्मशिलां प्रणवेन पंचरत्नोपरि निधाय तच्छूत्रे सौवर्णे कूर्मद्वारसंमुखं निधाय तदुपरि रत्नानि निधाय
 षट्त्रिंशद्गर्तयुतां पंचचत्वारिंशद्गर्तयुतां वा ब्रह्मशिलामधिवासितां निदध्यात् ॐ नमो व्यापिनि स्थीरे अच-
 ले ध्रुवे । ॐ श्रीलं स्वाहेति मंत्रेण यथाशक्तिसंपूज्य त्वमेव परमाशक्तिस्त्वमेवासनधारिका शिवा जया त्वया
 देवि स्यात्तव्यमिह सर्वदेति प्रार्थयेत् । ततो वर्णाध्वने । पादाध्वने नमः । मंत्राध्वने । भुवनाध्वने । तत्त्वाध्वने । स-
 कलाध्वने । इति सकलमध्वानंतदरूढं ध्यायेत् । ततः पुण्याहवाचनं कृत्वा मूलमंत्रेणाष्टोत्तरशतं हुत्वा ष-
 ट्त्रिंशत्सु पंचचत्वारिंशत्सु वा ब्रह्मशिलागर्तेषु प्रादक्षिण्येन सहैस्त्राहस्तेन रत्नन्यासं कुर्यात् श्वभ्ररहिते ब्रह्मशि-
 लोपरि भागे स श्वभ्रां पिंडिकां पूर्वपश्चिमानने प्रासादे सौम्यप्रणालीदक्षिणोत्तरानने पूर्वप्रणालीं ध्रुवसूक्तेन नि-
 धाय देवपत्नीलिंगकौममंत्रेण पिंडिकामभिमंत्रयेत् तत्र विष्णोः स्थापनायां श्रीश्वते लक्ष्मीश्च पत्न्यौ । रुद्र

राम.

२१

देवाय चात्मानं निवेद्य मणमेत् यन्न तु स्वयं भूर्देवः प्रागेव वा प्रतिष्ठितः प्रासादश्च नूतनः तत्रापि तदुत्तरे मंडपं कृ-
 त्वा पूर्वेद्युः पुण्याहवाचननां दीप्ताद्देवप्रतिष्ठोक्तमंडपस्थापनं त्रिग्वरणादिकं कुर्यात् तत्र गुरुर्वेद्यांतद्देवता
 मंडलं कृत्वा वास्तुदेवता पूजनाग्निप्रतिष्ठाग्रहपूजाज्यभागोत्तरग्रहहोमशिरव्यादिवास्तुपीठदेवता वास्तुदेवता
 होमैकाशीतिकलशस्थापनानि कृत्वा तैः प्रासादं क्षालयित्वा यजमानमभिषिच्य प्रासादमुत्सृजेदित्येतावाने-
 वविधिः ॥ अथ मंडपादुत्तरतः पूर्वकल्पितैः शान्तिकलशादिजलैस्तंडलाष्टदलोपरि स्थभद्रासनोपविष्टं स-
 परिवारं यजमानमभिषिच्येयुः ततः आचार्यमूर्तिपद्माह्मणस्थपत्यादीन् परितोष्य प्रासादोत्सर्गं कुर्यात् ॥
 तत्र मासपक्षाद्युद्दिश्य इमं शिलेष्टकादार्वादिनिर्मितं वलभीजगतीप्राकारपरिवारगोपुरपरिवारदेवताल-
 यसंयुतं ततद्देवतालोकावाप्तिकामः कुलह्वयानुग्रहायामुकदेवताप्रोत्तये हस्तुत्सृजामीति कुशयवजलानि
 क्षिप्त्वा देवं नत्वा ब्राह्मणाभोजयेदिति ततः प्रातरचायौ मूलमंत्रेण मूर्तिमूर्तिपतिलोकपालमंत्रैश्च प्रतिदेवतम-
 ष्ठशतं अष्टाविंशतिं वा पूर्णहुतं तं स्वकुंडे हुत्वा ३ धिवासितां कूर्मशिलां ब्रह्मशिलां पिंडिकां च त्रैतारमिंद्रमिति

मूर्तये

प्र० म० रु अर्जुनो शीरवैष्णवी सहदेवी लक्ष्मणा चेति तत्र बीजानामभावे यवान् रत्नानामभावे वज्रं धातूनामभावे
 २२ हरीतालं ताम्राद्यभावे सुवर्णं ओषधीनामभावे सहदेवीं न्यसेत् इति एवं न्यस्तानां रत्नानां दिक्पालमंत्रैरात्म
 २२ भनं कृत्वा ० पृथिवी मे रुक्म वाहनानि सौवर्णानि द्वाग्रे न्मुखानि पारदं च तस्मिन्मध्यस्थे निधाय गुगुलुरसेन
 त्वादिकं स्थिरीकृत्य मधुपायसेनं च भ्रमजुलिप्य बस्त्रेणाच्छाद्य कवचेनावगुं कृत्या स्वमंत्रेण संरक्ष्य गृहावेमति
 ष्टि प्रासादमभिषिंचेद्वादिभ्यो बलिं दत्वा चामेत् ॥ एवं पिंडिकां प्रतिष्ठाप्य प्रासादाद्वहिरष्टदिक्षु स्थंडिलानि संपा
 द्य संस्कृत्य तत्स्थंडिलानामीशानभागेषु कलशान्मंत्रवद्विन्यस्याग्नीन्प्रणीय प्रतिस्थंडिलं पलाशसमिधामष्टोत्त
 रसहस्रमष्टशतं वा मूलमंत्रेण हुत्वा ज्येन च ॥ ॐ नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि । तन्नो विष्णुः प्रचोदया
 त् ॥ इति मंत्रेणाष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिमष्टौवाहुत्वा ॥ चार्यो ॥ ष्टदिक्षु संस्थेभ्यः कुंभेभ्यः पात्रे तोयमुद्धृत्य मूल
 मंत्रेण शतकृत्वोभिमंत्र्य प्रतिमासन्निधौ गत्वा सर्वतीर्थमयमिदं जलमिति ध्यायन् देवमूर्ध्नि भिषिंचेत् नरसिंहे
 नहुं फडं तेन देवस्य दिग्वंधनं कृत्वा मूर्तिपैः सह देवं प्रार्थयेत् प्रबुध्यस्व महाभाग देवदेव जगत्पते मेघश्यामग

राम.
 २२

स्यगौरीर्मिमाय. सूर्यस्य. उषस्तच्चित्रमाभरेत्यादि. तत आत्मतत्वाय. आत्मतत्वाधिपत्यै क्रियाशक्त्यै. विद्या
 तत्वाय. विद्यातत्वाधिपत्यै ज्ञानशक्त्यै. शिवतत्वाय. शिवतत्वाधिपत्यै इच्छाशक्त्यै. इतितत्त्वन्यासः. प्र
 तितत्त्वमूर्तिमूर्तिपतिलोकपालान्विन्यसेत् ततः पिंडिकायां आधारशक्त्यै नम इति न्यस्यानंतासनतत्त्वेभ्योनमः
 आसनशक्तिभ्योनम इत्युक्त्वा भ्यर्च्य सर्वदेवमयी शाने त्रैलोक्याल्हादकारिणी त्वां प्रतिष्ठापयाम्यत्र मंदिरे
 विश्वनिर्मिते यावच्चंद्रश्च सूर्यश्च यावदेषावसुंधर तावत्वं देवदेवेशि मंदिरे स्मिन् स्थिरा भव पुत्रानासु प्रतो
 लक्ष्मीमचलामजरामृतां अभयं सर्वभूतेभ्यः कर्तुं नित्यं विधेहि भोः विजयं न पतेः सर्वलोकानां क्षेममेव च सु
 भिक्षं सर्ववस्तूनां कुरु देवि नमो नमः इति तां प्रार्थ्य प्रणवं च भूवाह्येषोडशस्वरान् तेषां परितो व्यंजनानि न्यस्य
 च्च भ्राते रत्नादीनि न्यसेत् यथा बाह्यपरिधौ यवव्रीहिनिष्पावप्रियंगुतिलमाषनीवारशालिसिद्धार्थकान् वज्र
 मोक्तिकवैडूर्यशंखस्फटिकपुष्पगगचंद्रकांतेन्द्रनीलपद्मरुगान् मनःशिलाहरितालांजनश्यामांजनकौसीसौ
 राष्ट्रीरोचनां गैरिकपारदान् सुवर्णरौप्यताम्रआयसत्रयुसीसकांस्थारकूटतीक्ष्णलोहानि श्वेतरक्तचंदनाग

ततः कृष्णादीन् क्रमेण शिरोमुखहृदयनाभिगुह्यपादेषु विन्यस्य ॐ कं खं गं घं ङं अं एथि व्यं जे जो वा य्वा का शात्म
 ने आं हृदयाय नमः ॥ ॐ चं छं जं झं ञं णं शब्दस्पर्शरूपरसगंधात्मने ईं शिरसे स्वाहा ॥ ॐ टं ठं डं ढं णं उं ओ नत्व क्
 च क्षुर्जिह्वाघ्राणात्मने ऊं शिखायै वषट् ॥ ॐ तं थं दं धं नं एं वाक्पाणिपादपायूपस्यात्मने ऐं कवचाय हुं ॥ ॐ पं फं
 बं भं मं ॐ वचनादानविहरणात्सर्गानंदात्मने औं नेत्रत्रयाय वौषट् ॥ ॐ अं यं रं लं वं शं षं संहं लं क्षं मनो बुद्ध्या हं कार
 चित्तात्मने अः अस्त्राय फट् ॥ एवमात्मनि देवे च कृत्वा देवं स्पृष्ट्वा जपेत् ॥ ॐ आं ह्रीं क्रों इत्यादि देवस्य जीव इह स्थितः ॥ ॐ आं ह्रीं क्रों इत्यादि देवस्य सर्वेन्द्रिया
 णि ॥ ॐ आं ह्रीं क्रों इत्यादि देवस्य बाहुन श्चक्षुः श्रोत्रजिह्वाघ्राणप्राणा इहागत्य स्वस्तये सुखं चिरं तिष्ठंतु स्वाहा
 इति ॥ ध्रुवाद्यौरिति सूक्तं च जपित्वा ॥ ततो र्चाहृद्यं गुह्यं दत्वा जपेत् ॥ अस्यै प्राणाः प्रतिष्ठंतु ॥ अस्यै प्राणाः क्ष
 रंतु च ॥ अस्यै देवत्वमर्चयेत् स्वाहेति यजुरीरयेत् ॥ प्रणवेन संरुध्य देवं संजीवं ध्यात्वा विमृशतश्चक्षुरित्युक्त्वा दे
 वमूर्ध्नि हस्तनिधाय परं देवं ध्यात्वा रुद्रसूक्तं रै वतसामनीजस्वाप्रातिष्ठिकान्मंत्रांश्च जपेत् तत्र विष्णोः ॥

दापाणेप्रबुद्धकमलेक्षणा॥प्रबुद्धभूधरानंतवासुदेवनमोस्तुत इति॥जलक्षीरकुशाग्रतिलतंडुलयवसिद्धार्थ
 कपुष्पाणिशंखेकृत्वा शंखमुद्रयादेवायाघ्यंदत्वातिष्ठब्रह्मणस्पतइतिदेवमुत्थाप्यरथमुपवेश्यदेवस्यपुरतोगु
 रुः पृष्ठतोयजमानः पार्श्वतोमूर्तिपाः एवंपरिभ्राम्यस्यावदवतार्यप्रासादद्वारसंमुखंलिंगंकृत्वाघ्यंदत्वाप्रासादं
 प्रवेशयेदिति ततःसयजमानोदेशिकोदेवंपिंडिकायांस्थापयेत् तद्यथा सुलग्नेईश्वरंभावयन्स्वभ्रन्यास
 इत्यसंहितंसौवर्णपद्मंश्वभ्रेनिधायप्रधानपुरुषोयावद्यावच्चंद्रदिवाकरो।तावत्त्वमनयाशक्त्यायुक्तोत्रैव
 स्थरेभवेत्युक्ताध्रुवाद्यौर्वाष्ट्रिवीतिमंत्रं पठित्वायवंयवार्ध्वोत्तराश्रितमीशानाश्रितंवादेवंपिंडिवा।श्वभ्रेनि
 धायस्थिरेभवशाश्वतोभवेत्युक्तापिंडिकालिंगांतरालंबालुकासीसकादिभिर्दृढं पूरयित्वा पुनर्नचालयेत्।
 ततोदेवंमूर्ध्निहृदयेवास्पृष्ट्वाप्राणप्रतिष्ठांकुर्यात् सायथापूर्तकमलाकरोक्ता प्राणप्रतिष्ठांकुर्वीततस्यां देव
 स्पवाहरेरिति कालिकापुराणात्कार्या अस्प्राणप्रतिष्ठा मंत्रस्य ब्रह्मविष्णुरुद्राऋषयः ऋग्यजुः सामा।
 निच्छंदोसि क्रियामयवपुःप्राणाख्यादेवता आंबीजं ह्रींशक्तिः क्रींकीलकं प्राणप्रतिष्ठायांविनियोगः ॥

मंमः

२४

२५

सूर्याचंद्रमसौषावद्यावृत्तिष्ठति मेदिनी ॥ तावत्त्वया त्रदेवेशस्था तव्यं स्वेच्छया प्रभो इति अथ स्थापितस्य
 परिवारदेवताः । नंदिमहाकालवृषभभृंगिरिटिस्कंदोमाविनायकविष्णुब्रह्मजयंतेंद्राग्नियमनिर्ऋतिव।
 रुणवायुसोमेशानासुरोगणगंधर्वगुह्यकविद्याधरादीनुरुद्रस्य । ब्रह्मणो विष्णवाद्यः परिवारदेवताः ।
 विष्णोर्ब्रह्माद्यः । एवं चंडी विनायकादीनामपि परिवारकल्पनं । ततः कुंडे धंगहोमः । ततः पूर्वकुंडे हृदय
 मंत्रेण ज्याहुतिविंशतिकं । दक्षिणकुंडे शिरोमंत्रेण । पश्चिमेशिखामंत्रेण । उत्तरकवचमंत्रेण । आचार्यकुंडे
 नेत्रमंत्रेण । पुनः पूर्वकुंडे स्वमंत्रेणेति । तत आयुधमंत्रैर्हुत्वा प्रार्थयेत् तद्यथा ॥ लोकानुग्रहहेत्वर्थं स्थिरीभवसुखा
 सना ॥ सान्निध्यं हि सदा देवप्रत्यहं परिवर्तय ॥ माभूत्पूजाविरामोऽस्मिन्यजमानः समध्यतां ॥ संपालयसतां ।
 राष्ट्रं सर्वोपद्रववर्जितं ॥ क्षेमं गृहं हि मत्तुलां सुखमक्षय्यमश्रुतां ॥ इतिसंग्रार्थं विधिना देवं सांगंतमर्चये ।
 दिति ॥ ततो बहिरिंद्रादीन् ततः नाममंत्रैः स्थापयेत् । विष्णुश्चंद्रप्रचंडजयविजयादीन् । शिवश्च नंदिमहा
 कालभृंगिगणेशादीन् । सूर्यश्चेदंडपिंगलमातररुणादीन् ॥ अथ शिवस्य वाहनादिपूजयेत् । यस्य सिंहा

राम.

२४

॥ अतसीयुष्पसंकाशं शंखचक्रगदाधरं ॥ संस्थापयामि देवेशं देवो भूत्वा जनार्दनं ॥ रुद्रस्य ॥ त्र्यश्वं च दशबा
 हुं च चंद्रार्धं कृतशेखरं ॥ गणेशं वृषभस्थं च स्थापयामि त्रिलोचनं ॥ अथ ब्रह्मणः ॥ ऋषिभिः संस्तुतं देवं चतुर्व
 क्रं जगदाधरं ॥ पितामहं महाप्राज्ञं स्थापयाम्यंबुजोद्भवं ॥ सूर्यस्य ॥ सहस्रकिरणं शांतमप्ररोगणसेवितं ॥ पद्म
 हस्तं महाबाहुं स्थापयामि दिवाकरं ॥ ततो देवस्य हृदयं स्पृशन् जपेत् ॥ तद्यथा ॥ विष्णोः पुरुषसूक्तं । रुद्रस्य
 श्रेष्ठं । ब्रह्मणो ब्राह्मं । रवेः सौरं । अन्येषां तत्तत्प्रकाशकान्मंत्रान् जपित्वा प्रणवव्याहृतिशिरः सहितां गायत्रीं
 प्राणसूक्तं च जपित्वा सान्निध्यं कुर्यात् ॥ नमस्तेत्यक्तसंगा य संतोष परमात्मने ॥ ज्ञानविज्ञानरूपाय ब्रह्म
 ते जो नुशालिने ॥ गुणातिशयात्तवे गाय पुरुषाय महात्मने ॥ अव्यक्ताय पुण्याय विष्णोः सन्निहितो भव ॥ भग
 वन् देवदेवेश त्वं पिता सर्वदेहिनां ॥ त्वया व्याप्तमिदं सर्वं जगत्स्थावरजंगमं ॥ त्वमिंद्रः पावकश्चैव यमो निर्र
 तिरेव च ॥ वरुणो मारुतः सोम ईशानः प्रभुरव्ययः ॥ येन रूपेण भगवन् त्वया व्याप्तं चराचरं ॥ तेन रूपेण देवेश
 अर्चायां सन्निधो भव ॥ सर्वमंत्रादिसंयुक्तो लोकानुग्रहकाम्यया ॥ अत्रार्चायां महादेव भव सन्निहितः सदा ॥
 प्राणसूक्तं तु यजे यमं वे तत यजे दिवं तत यजे भूमिं तत यजे वायुं तत यजे सशुद्रं तत यजे मरीचिः तत यजे अयो जत यजे सूर्यम् तत
 यजे पर्वतं तत यजे विश्वं तत यजे पराः तत यजे भूतं तत ॥ ॥ = टी. पं. ५ की० ॥ ॥

प्र.म.

२५

२५

वरेणभावेनस्यातव्यं सर्वदा त्वया ॥ सर्वविघ्नहरः पुंसां सर्वदुःखहरः सदा ॥ सर्वदा यजमानस्य इच्छा संपत्करो
 भव ॥ नमस्ते सर्वधर्माय संतोषविजितात्मने ॥ ज्ञानविज्ञानतृप्ताय ब्रह्मतेजोभिशालिने ॥ नमस्ते शुद्धदेहाय पु
 रुषाय महात्मने ॥ स्थापकानां मूर्तिपानां शिल्पिनां च विभो सदा ॥ ग्रामदेशनृपाणां च शान्तिर्भवतु सर्वदा ॥ पू
 जकाराधकानां च भक्तानां भक्तवत्सल ॥ सर्वेषां च जगन्नाथ इच्छासिद्धिप्रदो भव ॥ चंद्रार्कावनिपर्यंतं लिङ्गे
 स्मिन्यरमेश्वर ॥ स्यातव्यमुमया सार्धं सर्वलोकानुकंपया ॥ यावच्चंद्रश्च सूर्यश्च यावतिष्ठति मेदिनी ॥ तावत्त्वं
 यावद्देवेश स्यातव्यं स्वेच्छया विभो ॥ ततः पुरुषसूक्तेन विष्णोः षोडशोपचारं पूजनं कृत्वा सुराणामंत्रैरन्यैर्वास्तुत्वा न
 मेत् ॥ पुनः प्रार्थयेच्च ॥ ज्ञानतो ज्ञानतो वापि यावद्विधिरनुष्ठितः ॥ स सर्वस्व त्पसा देन समग्रो भवतान्ममेति ॥ शि
 वस्यापि ॥ ज्ञानतो ज्ञानतो वापि भगवन् यत्कृतं मया ॥ तत्सर्वं पूर्णमेवास्तु त्वत्पसादा दधोक्षजेति ॥ अथ कर्त्त
 नाम सुतं देवस्य नाम कुर्यात्सर्वदा व्यवहारार्थं ॥ तच्च विष्णो रमुकस्वामी ॥ असुकनारयण इति वा ॥ शिवस्या
 मुकेश्वरः ॥ भानोरमुकादित्यः ॥ देव्या असुकेश्वरी ॥ गणपते रमुकविनायक इति ॥ अथ नैमित्तिकदोषेमा

प्र.म.

२५

रथेयुक्ताव्याघ्राभूतास्त्रयोरगाः॥ ऋषयो लोकपालाश्च देवः स्कंदस्तथा वृषः॥ प्रियागणामातरश्च सोमो वि
 ष्णुः पितामहः॥ नागायक्षाः सगंधर्वा ये च दिव्या नभश्चराः॥ तमहं ज्येष्ठमीशानं शिवं रुद्रसुमापतिं॥ आवाह
 यामि सगणं सपत्नीकं दृषध्वजं॥ आगच्छ भगवन् रुद्रानुग्रहाय शिवो भव॥ शाश्वतो भव पूजां मे गृहाण त्वेन
 मो नमः॥ ॐ स्वागतमनु स्वागतं भगवते नमो नमः॥ सोमाय सगणाय सपरिवाराय प्रतिगृह्णातु भगवान्मंत्रपू
 तमिदमर्घ्यं पाद्यमाचमनीयमासनं ब्रह्मणाभिहितं नमो नमः स्वाहेति॥ आगच्छ भगवन् त्रित्यादिकामंत्रा उ
 हेन सर्वसाधारणाः॥ एवं संपूज्य दधिदुग्धघृतमधुशर्कराख्यैः समंत्रैर्मध्ये सुगंधजलयुतैः स्नापयेत्॥ ततो
 यज्ज्ञाग्रतः ततो विराट् सहस्रशीर्षा अभित्वा मूर्तानुमो पुरुष एवेदं विषादूर्ध्वं येनेदं भूतं नत्वा वाऽन्यो
 दिव्योऽदिति चतुःकृत्वो जयेत् प्रतिपद्यां च जलेन देवस्य पादौ नाभिवक्षः शिरश्च स्य शेत् ततो लिंगं मंत्रैः प्रा
 र्थयेत् भगवन् देवदेवेश धर्मकार्थमोक्षद॥ विद्याविद्येश्वरैरुद्वैर्गणेशैर्लोकपालकैः॥ देवदानवगंधर्वैर्य
 क्षैश्च किन्नरैः सह॥ अस्मिन्लिंगे महादेव सर्वदा वसवै प्रभो॥ पुंसामनुग्रहार्थाय स्वेच्छया वसवै प्रभो॥ पर

प्र.म.
२६

२६

त्कातद्वस्तेगोपुच्छादिसकुशतिलयवजलं निक्षिपेत् । विज्ञापयेच्च । भगवन्सर्वधर्मज्ञशिवधर्मपरायण ॥
सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञशिवशास्त्रविशारद ॥ अनादिजन्मसंतानेह्यप्रमेये भवार्णवे ॥ अद्यमेत्युत्तमं जन्म अद्य
मे सफलं धनं ॥ अद्यमे जननोच्छ्रितिरद्यमे परमं पदं ॥ मोचितो हं त्वयानाय दुच्छेद्याद्भवबंधनात् ॥ ईशजात
स्त्वया यस्मात् जनेनेव भवार्णवात् ॥ मुक्तो हं मर्त्यसंसारस्य पन्नो हंतवांतिकं ॥ ज्ञानतो ज्ञानतो वापि यन्पू
यत्कृतं मया ॥ तत्सर्वं पूर्णमेवास्तु त्वत्प्रसादात्क्षमस्व मेदृति ॥ गुरुरपि ॥ समस्तजगदुत्पत्तिस्थितिसंहार
कारकः ॥ शिवः सानुचरस्तादृः सर्वदा सर्वकामदः ॥ द्रव्यहीनं तु यत्किंचिद्विधिहीनं तु यद्भवेत् ॥ तत्सर्वं पूर्ण
मेवास्तु प्रसादात्कारणस्य तु ॥ स्थापकस्य मूर्तिपानां वर्णिनां शिल्पिनां तथा ॥ सराष्ट्रपार्थिवानां च शांतिभ
वतु सर्वदा ॥ भृत्यपुत्रकलत्रैश्च स्वमित्रबलवाहनैः ॥ कारणस्य प्रसादेन सर्वलोकेश्वरो भवेत्युत्का यज
मानाया शिषंदद्यात् ॥ ततः स्थापकमूर्तिपजपिनः ऋत्विक्स्यपतिदैवज्ञानसंपूज्यतेभ्यः शक्तितो दीक्ष
णां दद्यात् । अधिवासनं तु सद्यो वा बहुकालसाध्यं वा तत्र सद्यः पक्षे च द्यमाणमधुकुंकुमादिसर्वद्रव्यैस्त

राम.
२६

यश्चित्तं॥ तत्र स्थाप्यमानदेवाचीं लिंगं वा यां यां दिशमुपाश्रयेत् तत्तद्दिगीशमंत्रेणाष्टोत्तरशतसंख्यया शमीप-
 लाशान्यतरसमिद्धो मंतिलहोमं वा कृत्वा पूर्णाहुत्यंतं कुर्यात् दिगीशमंत्रास्तु ज्ञातारमिंद्रमित्यादयः प्रसि-
 द्धाः॥ अत्राचार्यदक्षिणाश्च क्रमतो गजो मेघो महिषो जः शुक्तिर्मुक्ताफलं सबस्त्रयुग्माधेनुर्नरैषभ इत्यादिकाः॥
 ततः स्थाप्यमाने देवेशब्दे स्थाने च भ्रांते स्फुटिते वा शांत्यर्थं मूलमंत्रेणाष्टोत्तरशतं हुत्वा प्रतिष्ठाहोमं कुर्यात्
 शिवाय स्थिरे भव स्वाहा॥ शिवाया प्रमेयो भव स्वाहा॥ शिवायानादिवो धो भव स्वाहा॥ शिवाय नित्यो भव स्वाहा॥
 शिवाय सर्वगो भव स्वाहा॥ शिवाया विनाशो भव स्वाहा॥ शिवाया क्लमो भव स्वाहेति॥ अथ सर्वशांत्यर्थं अष्टो-
 त्तरशतं स्विष्टकृदंतं हुत्वा सर्वप्रायश्चित्तं पूर्णाहुतिं च हुत्वा ईशाने बलिंदत्वा च म्यशोभनासने य-
 जमानमुपवेश्याथर्वणसाम्नामंत्रांतरैश्चाभिषिंचेत्॥ अथाचार्यपूजनम्॥ तत्र यजमानः आचार्यमासने उपवे-
 श्य सत्कृत्य ग्रामंगो सहस्रमर्धं तदर्धं वा गोशतमर्धं तदर्धं दृषभैकादशकंपंचैकां वा गां सालंकारं यथाश-
 क्तिं संनिधाय देशकालौ संकीर्त्य देवप्रतिष्ठासिद्ध्यर्थं इमां दक्षिणां तुभ्यमहमाचार्याय संप्रददेन ममेत्यु॥

प्र० म० वि० अघोरेभ्योथ० वामदेवाय नमो० सद्योजातं प्र० इति प्रागुक्ताः॥ अंगमंत्रा अपि॥ अद्यः संभूतः पृथिव्यै रसाच्च
 २७ विम्वकर्मणः समव० तस्य त्वष्टा० तत्पुरुषस्य० वेदाहमेतं० आदित्यवर्णं तमसः परस्तात्॥ तमेवं विद्वा० नान्यः
 पंथा वि० प्रजापतिश्चरति० अजायमानो० तस्य धीराः प० मरीचीनां पद० यो देवेभ्य आ० यो देवानां० पूर्वो यो
 देवेभ्यो० नमो रुचाय० रुचं ब्राह्ममित्यादि॥ तता ऋत्विजो घृतेन तिलैर्वा स्वस्वकुंडेषु शतं शतं हुत्वा गौरीर्मिमा
 २७ येति मंत्रेण च जुहुयुरिति शिवस्य चतुर्थो कर्म॥ एवमन्यदेवविषयेऽपि पूर्ववत्स्थापितदेवत्यं चरुं श्रपयित्वा स्व
 मंत्रैः पत्नीमंत्रैश्च सहस्रहोमं कुर्यात्॥ ऋत्विजोऽपि घृतेन शतं शतं प्रति कुंडं हुत्वा पूर्णो हुतिं जुहुयुः॥ गुरुः॥
 शालितो येन मूर्तिसिक्कानिर्माल्यमपसार्य पुनः पूजयित्वा एकाशीति घटान्यूर्ध्ववत्संस्थाप्य स्नापयेदिति॥ य
 हापुराणां तरेतप्रकारेण पूजयेत्॥ तत्र दध्यक्षतकुशाग्रक्षीरदूर्वा मधुयवसिद्धार्यकपुष्पफलतोयान्वित
 मर्घ्यपात्रमासाद्य कलशाष्टसहस्रमष्टशतमष्टौ चतुरो वा कलशान् सौवर्णान् राजतान् ताम्रान् रीतिकम
 यान् मृन्मयान् चोपकल्प्य तेषु शन्नो देवीरापोहिष्ठेति मंत्रैरुद्धृतं तीर्थजलं प्रक्षिप्य मृहोमयक्षीरदधि मधुघ

शिवमं
त्रेण ४

राम०

२७

द्विन एव देवं लेपयेत् ॥ अंत्ये तु प्रथमे हनि कुंकुमेन देवं लेपयित्वा पूजयेत् ॥ द्वितीये दिने हरिद्रा सिद्धार्थक चू
 र्णेन ॥ एवं तृतीये दिने पिष्टसितचंदनयवचूर्णेन ॥ चतुर्थे मनःशिला प्रियंगुचूर्णेन ॥ पंचमे कृष्णांजनतिलचू
 र्णेन ॥ षष्ठे रक्तचंदनपद्मकेसरचूर्णेन ॥ सप्तमे गोरोचनानागकेसरचूर्णेन ॥ सर्वलेपद्रव्येषु कपिलाद्यतमि
 श्रणं ज्ञेयं ॥ प्रतिमानं लेपत्रयं दिनत्रये क्रमेण कृत्वा शेषलेपां चतुर्थदिने युगपत्कृत्वा विसंध्यं बलिदानं च निर्वर्त
 त्य प्रति कुंडे हवनं संपादयेत् ॥ शान्तिहोमं च क्रुत्विजः कुर्यु रित्यनेकदिनं निर्वर्त्य अधिवासने ज्ञेयम् ॥ शिवस्य तु
 यदा प्रतिष्ठोत्तरकालं सप्तसुदिनेषु मधुकुंकुमादिलेपाः क्रियन्ते तदाष्टमदिने स्नपनार्चनादिर्महानुत्सवो वि
 धेयः ॥ इति सर्वदेवप्रतिष्ठाविधिः ॥ अथ चतुर्थीकर्म ॥ तच्चतुर्थदिने द्वितीये वा कुर्यात् ॥ अमुकलिंगप्र
 तिष्ठांगतया चतुर्थीकर्म करिष्ये इति संकल्प्य ॥ तत्र प्राग्वृत एवाचार्यो मूर्तिपयजमानद्वारपालादिभिः सह मं
 डपं पश्चिमद्वारेण प्रविश्य तत्र महास्नानसंभारदिकमुपकल्प्य वेद्याः प्रादक्षिण्येन गत्वा कुंडे स्थापितदेवत्वं
 चरुं श्रपयित्वा पंचब्रह्मभिरंगसहितैः सह स्वाहुतिहोमं कुर्यात् ॥ ब्रह्ममंत्रायथा ईशानः सर्ववि तत्सुरुषाय

धैर्मया कृता ॥ पूजा तु देवदेवेशमसादा द्रवतस्तवेति पुष्पं ॥ वनस्पतिरसो दिव्यो गंधाढ्यः सुमनोहरः ॥
 आग्नेयः सर्वदेवानां धूपो यं प्रतिगृह्यतामिति धूपः ॥ त्वंचंद्रस्त्वं रविर्विष्णुस्त्वं रत्नानि हुताग्नेः ॥ त्वमेव सर्वज्यो-
 तीर्विद्यो यं प्रतिगृह्यतामि त्यशीत्या च त्वां शिंशतां वा दीपैरगार्तिकं ॥ अन्नं चतुर्विधं स्वादुरसैः षड्विः समन्वितं
 भक्ष्यभोज्यसमायुक्तं तद्गृहाणानु कंषया ॥ मंत्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं जनार्दन ॥ यत्पूजितं मया देवय रि-
 पूर्णं तदस्तु मे इति ॥ ततः पुनरष्टोत्तरसहस्रं मूलमंत्रेण हुत्वा गानां दशांशेन पूर्णाहुत्यं तं कृत्वा स्वस्तिवाचनं
 कारयित्वा इन्द्रादिभ्यो बलिं दत्त्वा ॥ चम्यशेषं समापयेदिति । इति चतुर्थी कर्मविधिः ॥ अथ शैवे चंडपूजा ॥
 चतुर्थी कर्मदिने दिनांतरे वा ॥ मुकुलिंगमिति षांगतया चंडमिति षां करिष्ये ॥ इति संकल्प्य प्रासादाद्वह्निर्गर्भं गु-
 हाद्वं स्रज्जांतराले दृशान्यां चंडस्थाने पीठादौ चंडमूर्तिं संस्थाप्य पूजयेत् ॥ तत्र ध्यानम् ॥ रुद्राग्नेः प्रभवं चंडं कज्ज-
 लाभं भयानकं ॥ मूलदंडधरं रौद्रं चतुर्बक्रं चतुर्भुजं ॥ मुखोद्गीर्णमहाज्वालं रक्तहादशलोचनं ॥ जटा मुकुटं ख-
 डेन्दुमंडितं फणिकंकणं ॥ व्यालयज्ञोपवीतं वसाक्षस्रजकमंडलुं ॥ श्वेतपद्मासनासीनं भक्तिप्रहृतिनाशन-

= १ ओषधयः प्रतिमोदध्वमेन पुष्पवतीः सुषिप्यलाः ॥ ६ = १ समुद्रं वः प्रहिणोमि स्वां यो निमगिच्छता अरिष्टा अस्माकं वीरमायरासेचिमलयः ॥ १ = ॥ १ ॥
 अयं वेगर्भकत्वियः प्रत्यं सधस्यमासदत्त = १ = ॥ ६ = २ पंचनद्यः सरस्वती मपियंति सस्रोतसः ॥ सरस्वती तु पंचधा सो देशे भवत्सरित् ॥ २ = ॥ २ ॥

तशर्करौषधिः पुष्पफलकुशरत्नगंधपंचगव्यादिकंचततः । समुद्रं वः प्रहिणोमीति मंत्रेण देवायाध्वं सम
 र्प्य स्नापयेत् । तद्यथा । पंचनद्य इति पंचगव्येन । दधिकाष्ठा इति दध्ना । आप्यायस्वेति क्षीरेण । तैजोसीति घृतेन ।
 मधुवाता इति मधुना । देवस्यत्वा । सरस्वत्यै भैषज्येनेति । पुष्पोदकेन परिवाजपतिः कविः । रत्नोदकेन । देवस्य
 त्वेति कुशोदकेन । अग्नः आयाहीति फलोदकेन । गायत्र्या गंधोदकेन । ओषधीः प्रतिमोदध्वमिति सहदेवी व्या
 घ्रीबला इति बलाशंखपुष्पीवचासिंही सुवर्चलोदकेन ॥ समुद्रज्येष्ठा इति पूर्वकल्पितशीतलजलेन ॥ वसोः
 पवित्रमिति सहस्रधारकुंभेन । ततः सूर्णीं स्नपनम् ॥ ततः अंधस्थां धोवो इति पंचवर्णसूत्रेण नीराज्यवलिं ह
 रेत् ॥ मुंचंतु माशपथ्यादिति कौतुकं विमुच्य सुगंधवस्त्रेण पंचनद्य इति देवं परिमार्ष्टि ॥ मंदाकिन्या सुयद्वा
 रिसर्वपापहरं शुभम् ॥ तदिदं कल्पितं देवसम्पगा च म्यतां त्वयेत्याचमनीयं निवेदयेत् ॥ वेदस्तुतः समायुक्तं य
 द्वासा मसमन्विते ॥ सर्ववर्णं प्रदेदेव वा ससीते विनिर्मिते ॥ इति वस्त्रयुग्मं ॥ शरीरं तेन जानामि चेष्टानैव च नै
 व च ॥ मयानि वेदितं भक्त्या चंदनं प्रतिगृह्यतामिति ॥ कुंकुमकर्पूरयुक्तचंदनं ॥ मणिसुक्ताप्रवालाद्यैः स्वर्णयु
 दैः

तेजोधि
 तेजोनु
 मेदि २

सरस्वत्यै
 भैषज्येन
 धोयोपा

६ = वसोः पवित्रमसि शतधारं वसोः पवित्रमसि सहस्रधारं देवस्त्वा सविता पुनानु वसोः पवित्रेण शतधारेण सुष्वाकामधुस्तः ॥ ६ = टी. पं. ६ की
 ५ = अधस्थां धोवो भक्षीय महस्य महोवो भक्षीयोर्जवो भक्षीय सतो वं भक्षीय ॥ ५ ॥ = टी. पं. ५ की. ॥

म.म.
२६

मंत्रेणाशिषोदद्यात् ॥ यथाशक्तिब्राह्मणभोजनम् ॥ क्वचिच्चंडोनास्तीतित्रिविक्रमः ॥ वाणलिंगेचलोहेचसि
द्धलिंगेस्वयंभुवि। प्रतिमासुचसर्वासुनचंडो धिक्कृतोभवेदिति ॥ इतिचंडपूजा ॥ अथाचलप्रतिष्ठाबोधाय
नाद्युक्ता ॥ तत्रशुचौदेशेमंडपंतदंतः प्रतीच्यामुदीच्यां दर्शान्यां वाकुंडं कुर्यात् ॥ मंडपाकरणपक्षेकुंडस्थाने
स्यंडिलंकुर्यात्। तदुत्तरतः स्नानवेदी स्नानोपकरणानि नैर्ऋते वास्तुमंडलं मध्ये वेद्यां सर्वतोभद्रादिमंडलं
विष्णुप्रतिष्ठायां सर्वतोभद्रं शिवप्रतिष्ठायां लिंगतोभद्रं। तदुत्तरतः स्वस्तिकोपरिशय्यास्थानं चकृत्वा पूर्व
दिने प्रतिष्ठादिने वा देशकालौ स्मृत्वा दाहादिदोषदुष्टायामस्यां मूर्तौ पुनर्देवकलासान्निध्यार्थमायुः श्री
सर्वफलायुष्मत्सु पुत्रावाप्त्यादिसुखकामर्दश्वरप्रीतिकामो वा परिवारदेवतोपेता मुक्तमूर्तेश्चलप्रतिष्ठां क
रिष्ये इति संकल्प्य तदंगत्वेन गणेशपूजापुण्याहवाचनमाह पूजनाभ्युदयिकश्चाह्वानिकृत्वा गुरुमष्टौ चतुरो
वाक्स्त्वजश्चकृत्वा पूजयेत् ॥ ततो मंडपकरणपक्षे गुरुर्मंडपप्रतिष्ठामग्निस्थापनं चकृत्वा ऽत्रग्रहस्थापनं
केचिदिच्छंतिस्थाप्य देवत्यं नैवारं चरुं अर्पयित्वा ऽऽज्यभागान्ते पलाशोदुंबराश्वत्थामार्गसमिधां प्रत्येकम्

राम०
२६

मिति० एवं ध्यात्वा० ॥ ॐ चंडासनाय नमः । चंडमूर्तये नमः । धुनि चंडेश्वराय हुं फट् स्वाहेति मंत्रेणावाह्य । ॐ च
डहृदयाय हुं फट् नमः । ॐ चंडशिरसे हुं फट् नमः । ॐ चंडशिखायै हुं फट् नमः । ॐ चंडकवचाय हुं फट् नमः ।
ॐ चंडास्त्राय हुं फट् करयोरस्त्रं । ॐ चंडसद्योजाताय हुं फट् नमः । ॐ चिं वामदेवाय हुं फट् नमः । ॐ चुं अ
घोराय हुं फट् नमः । ॐ चेतत्पुरुषाय हुं फट् नमः । ॐ चोर्देशनाय हुं फट् नमः ॥ इति न्यासान्कृत्वा षोडशे
पचारैः संपूज्य विज्ञापयेत् ॥ यावतिष्ठतिलोकेस्मिन् देवदेवो महेश्वरः ॥ तावत्कालं त्वया देव स्यात्तव्यं शिव
सन्निधाविति ॥ ततो दिग्बलिंदत्वा भूतानि विज्ञापयेत् ॥ यावत्कालं महादेवो लिंगमाश्रित्य तिष्ठति ॥ ताव
त्कालं तुरक्षार्थं पूयं तिष्ठत सर्वदेति ॥ ततो गुरुः कर्मशेषं संपाद्य भद्रासने यजमानमुपवेश्याभिषिंचेत् ॥ त
त्र देवस्य त्वेति० शन्नो देवीरभिष्टये० अथर्वणसाम । सुरास्त्वामभिषिंचं त्वित्यादयश्च मन्त्राः ॥ ततो यजमानो
महाजलाशये अवभृथस्नानं कृत्वा मंडपमागत्य गुवादीन् संपूज्य हिरण्यादिदक्षिणां दत्वा सोपस्करां गां
च दद्यात् । गुरुश्च समस्तजगदुत्पत्तिस्थित्यनुग्रहकारकः ॥ शिवं सानुचरः स्तावः सर्वदा सर्वकामदइति

प्र.म.

३०

३०

ततोभक्ष्यभोज्याद् शर्मादिदर्शयेत्। तदाग्रेकोपिनतिष्ठेत्। ततोदर्भेष्वासीनोदर्भान्धारयमाणः पुरुषसूक्तेन स्तु-
 त्वाचंशपात्रे पंचवर्णां चितमन्त्रं प्रक्षिप्य देवंतीराज्य ॥ ॐ नमो भूतादिपतये दीप्तभूलधरायो मा पतये सर्वविद्या-
 धिपतये रुद्राय नमः शिवमगर्हितं कर्मास्तु स्वाहेति बलिं दत्त्वा चामेत् ॥ ततो ब्रह्माद्याः सर्वतोभद्रमंडलदेवता आ-
 वाह्यगंधादिना संपूज्य स्थाप्य देवं ततस्त्रिंशत्तुल्यं नैरावाह्यकर्णिकायां प्रतिष्ठाप्य गंधाद्यैः संपूज्य कुंडे मंडले देवता-
 नां नाम मंत्रैर्दशदशतिलाहुतीं हुत्वा शय्यायां देवमारोप्य पुरुषसूक्तोत्तरनारायणाभ्यां ब्राह्मणैः सहोपनिष्ठेत् ॥ त-
 तो देवे पुरुषात्मने नमः प्राणात्मने ॥ इति शरीरे व्यापकं न्यसेत्। प्रकृतितत्त्वाय ० बुद्धितत्त्वाय ० अहंकारतत्त्वाय ० न-
 मस्तत्त्वाय ० हृदि। शब्दतत्त्वायेति शिरसि। स्पर्शतत्त्वायेति त्वचि। रूपतत्त्वायेति हृदि। रसतत्त्वायेति वसौ। गंधतत्त्वा-
 यपादयोः। श्रोत्रतत्त्वाय कर्णयोः। त्वकृतत्त्वाय सर्वशरीरे। चक्षुस्तत्त्वाय चक्षुषोः। जिह्वातत्त्वाय ० जिह्वायां। घ्राणत-
 त्वाय ० घ्राणे। वाकृतत्त्वाय ० वाचि। पाणितत्त्वाय ० पाण्योः। पादतत्त्वाय पादयोः। पायुतत्त्वाय ० पायौ। उपस्थतत्त्वाय ०
 उपस्थे। पृथ्वीतत्त्वाय पादयोः। अपृतत्त्वाय ० वसौ। तेजस्तत्त्वाय हृदि। वायुतत्त्वाय ० घ्राणे। आकाशतत्त्वाय शिरसि।

राम.

३०

षष्ठसहस्रमष्टशतमष्टाविंशतिमष्टौवाप्रतिदैवतं लोकपालमंत्रैर्व्याहृतिभिर्वाजुहुयात् ॥ तावत्संख्याकमा
 ज्यहोमं कृत्वा स्थाप्य देवताकमंत्रेण समितिलाज्यानां प्रतिद्रव्यं दशदशाहुतीः स्विष्टकृतं च हुत्वा षष्ठसहस्र
 मष्टशतं वा स्थाप्य देवतामंत्रं जपेत् ॥ अथ यजमानो गुरवे वरं दद्यात् ॥ ततो गुरुदेवं पंचगव्यैः पंचामृतैश्च ष
 थकृतं तन्मंत्रैः शानो देवीरिति संस्त्रावकलशेन च संस्त्राप्य श्रीखंडाद्यैरनुलिप्योष्णोदकेन प्रक्षाल्य पुनश्च
 तुभिः कलशैः समुद्रज्येष्ठादृत्याद्यभिषेकमंत्रैरभिषिच्य भद्रपीठे निवेश्य तत्र परितोष्टौ कलशान् तोयपूर्णान्
 पूर्वादि क्रमेण संस्थाप्य सप्तमदः पल्लवान् कुशान् शाल्युदकं प्रस्रवणोदकं यवान् पुष्पाणि फलानि च क्रमे
 ण निक्षिप्य स्थापनक्रमेण कुंभैः स्त्रापयेत् तत्तन्मंत्राः ॥ आयो हि षेति त्रचः हिरण्यवर्णाः सुचय इति चतुष्टयं
 पवमानः सुवर्जन इत्यनुवाकश्चेति ॥ ततो वाससी परिधाप्य उपवीतं दत्वा गंधपुष्पधूपदीपैः संपूज्य यैष्टैर
 ष्ठभिर्दीपैर्नाराज्यहिरण्यगर्भ इत्यष्टभिर्हिरण्यशलाकां गृहीत्वा चित्रं देवानामित्यर्धं च न देवनेत्रे उन्मील्यां
 जंति त्वामध्वर इत्यंजयित्वा पुनर्मधुघृतशर्कराभिर्देवस्य त्वेत्वं जयेत् ॥ मंत्रांते अनज्मीति वाक्यशेषः ॥

नैवमंत्रेणासिच्योतिष्ठ ब्रह्मणस्पत इत्युत्थाप्य विश्वतश्चक्षुरिस्तुपस्याय देवस्य पुरस्तात् । ॐ ब्रह्म विष्णु रुद्रेभ्यो
 दिव्यालेभ्यो बसुभ्यो रुद्रेभ्यो आदित्येभ्यो अश्विभ्यो मरुद्भ्यो कुबेराय गंगादिमहानदीभ्यो अग्नीषोमाभ्यां
 इन्द्राग्निभ्यो द्यावापृथिवीभ्यां धन्वंतरये सर्वेश्वर्य विश्वेभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मणे नमः इति जपित्वा प्राणमति
 ष्ठां कुर्यात् ॥ देवस्य पुरतो यजमानमभिषिच्य देवमंत्रं जपित्वा ध्रुवसूक्तेन तद्विंशमंत्रेण पुरुषसूक्तेन गाय
 त्रा व्याहृतिभिश्च देवं प्रतिष्ठाप्य प्रतिमायां निजवाहनायुधपरिवारादिकं ध्यात्वा पुनः पूजयित्वा सुद्रोमदर्श
 मूलमंत्रमष्टोत्तरशतं जपित्वा स्तुत्वा नत्वा च मयस्विष्टकृदाद्युत्तरांगानि समापयेत् ॥ ततो यजमानो दक्षिणां दद्या
 द्दिग्मांश्च भोजयेच्च यथाशक्तीति च लार्चां प्रतिष्ठा ॥ अथ जीर्णोद्धारविधिः ॥ अग्निपुराणे ॥ जीर्णोद्धारोऽत्र लिङ्गा
 नामुद्धारविधिमाचरेत् ॥ लक्ष्मोज्झितं च भग्नं च स्थूलं वज्रहतं तथा ॥ संपुटं स्फुटितं व्यंगं लिङ्गमित्येवमादिकं
 ॥ इत्यादिदुष्टलिङ्गानां त्याज्या पिंडीतया वृषः ॥ लक्ष्मोज्झितं वाणादिभ्रमेण तद्विधिना स्थापितं सततं ह्यक्षणरहि
 तं भग्नमनेकशकलीभूतं स्थूलपिंडिकानुरूपं वज्रहतं विद्युद्धतं ॥ संपुटं युद्धं ॥ स्फुटितमेकदेशे भग्नम् ॥

रजस्तत्त्वाय. तमस्तत्त्वाय. सत्त्वतत्त्वाय. देहतत्त्वायेति देहे ॥ ततः पुरुषसूक्त्या संकृत्वा संपूज्या धिवासयेत् ॥ त
 तोमंडलशय्ययोर्मध्येन गंतव्यं । मंडलदेवतानामुपहृत्तनिवेदनं । तत्र सर्वान् ब्रह्मणे । घृत्तान् सोदकमिंद्राय । आ
 ज्यान्मग्नये । माषान् यमाय । कृष्णजीह्वान् स घृत्तं निर्ऋतये । नवनीतोदनं वरुणाय । यवोदनं वायवे । प्रियंग
 वंसोमाय । गवेधुकमीशानाय । पायसं सर्वेभ्यः ॥ ततः प्राच्याप्रदेशे नैवारं चरुं स्थापयित्वा तेन दिग्बलिंदत्वा
 निशानयेदित्यधिवासनं । प्रातः पुरो दद्याद्देवमुत्थाप्य मूलमंत्रेणोपस्थाय घृत्तेन चरुं प्रपयित्वा भिधार्य मूलमंत्रे
 णाष्टोत्तरसहस्रमष्टशतं बाहुत्वा घृत्तं तावद्धत्वा चरुशेषेण । अग्नये स्वाहा ॥ सोमाय स्वाहा ॥ धन्वंतरये स्वाहा ॥
 कुहूँ ॥ अनुमत्यै स्वाहा ॥ प्रजापतये स्वाहा ॥ परमेष्ठिने ॥ ब्रह्मणे ॥ अग्नये स्वाहा ॥ सोमाय स्वाहा ॥ अग्नये न्नादा
 य ॥ अग्नये न्वपतये । प्रजापतये । विश्वेभ्यो देवेभ्यः । सर्वेभ्यो देवेभ्यः । सर्वेभ्यो भूतेभ्यः । भूर्भुवः स्वः स्वाहा ॥ अग्न
 ये विष्टुते स्वाहेति जुहुयात् । ततो यजमानो गुरवे चरुं दद्यात् ॥ तत उदिते सूर्ये गुरुर्वेद्यामेव भिमुखं देवं कृत्वा
 सत्तपुष्पमूलफलौषधादिदर्शयित्वा तां पत्रैश्चांतिजलमादाय मूलमंत्रेण शतवारं अभिमन्त्र्य देवशिरसिते

म.म
३२

३२

कारयोस्तथा॥ उद्धरश्चावृत्तिः प्रोक्ता यो द्वारे हेतुरुच्यते॥ आवृत्तिः पुनः संस्कारः॥ स्फुटिते खंडिते भग्ने दग्धे
वा शनिनाग्निना॥ उन्मत्तैः शत्रुभिश्चौरैः करिणा स्त्रोतसा हते॥ लिंगे पीठादिके वापि विशीर्णे कालपर्ययात्॥
देहं जीर्णं यथा देही त्यक्त्वा न्यदुपगच्छति॥ लिंगादी न्यति जीर्णानि तथा मुंचति देवताः॥ खंडितं चूर्णितं लिंगं प्रे
ताद्या आश्रयंति च॥ लिंगाद्यं सत्त्वशून्यत्वात् तथा च ब्रह्मराक्षसाः॥ कर्तुं नृपाणां राष्ट्रस्य तद्गामस्य विशेषतः
पीठां कुर्वन्ति ते ह्युग्रां दुर्भिक्षं मरणादिकं॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कुर्याद्दुद्धरणक्रियां॥ स्वायं भुवे च देवे च वाण
लिंगतथैव च॥ ऋषिभिश्चासुरैर्देवैस्तत्त्वविद्भिः प्रतिष्ठते॥ लिंगे जीर्णादि दुष्टेपिनो द्वारं तत्र कारयेत्॥ इदं
मपि स्वयं भुवादिव्यक्तिविषयं॥ न तु देवा तद्व्यक्तिनाशेन न तस्यानस्थापिते दानीं तनता दृशव्यक्तिविषयम्॥
स्वायं भुवादिलिंगानां जीर्णं पीठं परित्यजेत्॥ उत्तैर्जीर्णादिभिर्दुष्टं मानुषं तु परित्यजेत्॥ दिङ्मूढं पतितं स्था
नान्मध्यस्थं स्त्रोतसा हतं॥ चौराद्यैश्चालितं लिंगं स्यापयेन्निर्ब्रणं पुनः॥ लोहाढ्यं चिन्नमिन्नांगं संधाय स्याप
येत्पुनः॥ सुवर्णाद्यष्टलोहनिर्मितं लिंगं देवाद्भुग्नं सतदेव सज्जं कृत्वा पुनस्थापयेदित्यर्थः॥ बाहुपादशिरोही

राम.
३२

वंगं पिंडिकाप्रणाल्यादिरहितं। आदिपदेन चांडालस्य द्वादीनां ग्रहणम्। पिंडीदृषयोर्दुष्टत्वे तयोरेव त्यागो न लि
 गस्य। चालितं चलितं निम्नमत्यर्थं विषमस्थितम्। दिग्मूढं पातितं लिंगं मध्यस्थं पतितं तथा॥ एवं विधंच संस्था
 प्यं निर्ब्रणंच भवेद्यदि। नादेयेन प्रवाहेण तदपाक्रियते यदि॥ ततो न्यत्रापि संस्थाप्यं विधिदृष्टेन कर्मणेति॥ निम्नं
 सामंतभूभागान्निम्नायां भुव्यवस्थितम्। विषमस्थितं यत्र पूजादिकर्तुं न शक्यते तस्मिन्देशे व्यवस्थितं। दिग्मूढं
 विशेषविध्यभावेऽपि उदगतिरिक्तदिक् प्रणालीकं। पातितं गतीदौ। मध्यस्थं संपूर्णं पिंडिकाश्च भ्रंतं तर्गतं प्रासा
 दमध्यभागे स्थितं दुस्त्यपिकेचित्॥ एवं विधमित्यनेन लक्ष्मो जिह्मतभग्नस्फुटितविद्युद्धतातिरिक्तानां ग्रहणं
 तेन जघन्यो निर्ब्रणशब्दोऽपि लक्ष्मो जिह्मताद्यतिरिक्तानामेवोपलक्षकः। पीडाञ्च चालितं लिंगं निर्दोषं तु भवेद्य
 दि। ततो वैस्थापयेत्तत्र जपे ह्यक्षमघोरकं॥ त्यजेत्तदोषितं लिंगं श्वपचाद्यैश्च सेवितं॥ लिंगांतरं प्रति श्राप्य वि
 शुद्धिमधिगच्छतीति सिद्धांतशेखरे क्तेः॥ तत्रैव लिंगादीनां च जीर्णानां प्रोच्यते विधिरुच्छ्रितो॥ सर्वोरिष्ट
 विनाशार्थं सर्वप्राणिहितार्थकः॥ लिंगस्य पिंडिकायाश्च प्रतिमा मुखलिंगयोः॥ सर्वेषां परिवारणां हर्म्यप्रा

रितिनिश्चितं ॥ सहस्राधिकहोमेन तस्य चालनमीरितं ॥ स्थापनं शतहोमेन तस्य लिंगस्य चोदितं ॥ एवं बहुविधै
 स्तत्रैर्दोषाश्च बहुधोदिताः ॥ परीक्ष्य बहुधा तं जीर्णलिंगं समुद्धरेत् ॥ हयश्रीर्णागमेपि ॥ जीर्णोद्धारविधिं कृ
 त्त्वं संक्षेपात्प्रब्रवीमि ते ॥ चालितोत्पादिता भूमिः केनचित्प्रापकर्मणा ॥ चंडालवत्यसंस्पर्शदूषिता वह्निना च
 या ॥ स्वयमापतिता जीर्णानदीवेगादिपातिता ॥ अपुण्यजलसंस्पृष्टा विप्रक्षतजदूषिता ॥ पतिताद्युचिताश्च
 ष्वविष्मूत्रादिविदूषिता ॥ सत्रणालक्षणोपेता संस्कार्यौ देशिकेन तु ॥ भूमिलिंगभीश्वरप्रतिमा च ॥ चंडालव
 तीतत्पृष्ठा ॥ असंस्पर्शो निषिद्धस्पर्शः ॥ जीर्णकालबाहुल्येन क्षाण्डि संबंधे नैव विशीर्णा ॥ सत्रणा एकदेशे
 भग्ना ॥ देशिकउपासकः ॥ पूर्वोक्तेन विधानेन वैदिकेन सुरोत्तम ॥ अचलां दूषितामेवं स्थापयेद्विधिनोद्धृता ॥
 पूर्वोक्तेन चलार्चाप्रतिष्ठाप्रकारेण ॥ एवं विधिनोद्धृता पीत्यन्वयः ॥ वक्ष्यमाणप्रकारेणोद्धृता मित्यर्थः ॥ पूर्वपी
 ठपरित्यज्य यदन्यदपि तद्वत् ॥ ततो यथोक्तविधिना प्रासादे सन्निवेशयेत् ॥ दुष्टपूर्वासनं परित्यज्या न्यस्मिंस्त
 त्प्रासादगत आसने यथोक्तेन चलार्चा स्थापनप्रकारेण पुनः स्थापयेदित्यर्थः ॥ अतिजीर्णं तथा वृंगां दारवीशै

नां कर्णनासास्यहीनकां ॥ तादृशी परिवाराणां प्रतिमां परिवर्जयेत् ॥ यद्द्रव्यं यत्प्रमाणं च लिंगं वा प्रतिमापि ।
वा ॥ तादृक्तेनैव मानेन तद्द्रव्येण प्रकल्पयेत् ॥ कारयेन्नान्यमानेन नान्यद्रव्येण तत्पुनः ॥ नान्वाकारं च नान्य
त्र स्थापयेत् तद्गुरुत्तमः ॥ स्नातसापहृते लिंगे प्रासादे वा तदप्यतः ॥ तत्समीपगते देशे स्थापयेद्वा धवर्जिते
प्रासादे यत्ति तैर्हर्म्ये गोपुरे मंडपादिके ॥ तदाकारं च तद्द्रव्यैस्सन्मानं तत्र कारयेत् ॥ कर्मयोग्यां शिलाग्राह्या
दृढकाश्च तथा विधाः ॥ हीनद्रव्यकृतं हर्म्यं श्रेष्ठैर्द्रव्यैः समाचरेत् ॥ हीनं वाप्यधिकं मानमाकारं वा न कारयेत् ॥
एवमुक्तेन मार्गेण दोषैरुक्तैर्विचार्य च ॥ लिंगपीठादिकं जीर्णं तदुद्धारं तथा चरेत् ॥ तिथिनक्षत्रवारं दत्तदर्थं न वि
चारयेत् ॥ जीर्णं चोद्धारयेद्द्विहानजीर्णं नैव चालयेत् ॥ जीर्णस्य धारणे दोषः अजीर्णं च लने तथा ॥ तस्मान्न धार
येज्जीर्णं मजीर्णं रक्षयेद्बुधः ॥ सुस्थितं दुस्थितं वापि शिवलिंगं न चालयेत् ॥ शक्तेन स्थापनं कुर्यात्सहस्रेण तु ।
चालनं ॥ अस्मिन् श्लोकस्य वाक्यार्थो वर्ण्यते ऽथ यथागमः ॥ नित्यं पूजादिभिर्युक्तं जीर्णं च मपि सुस्थितं ॥ हीनं पू
जादिभिर्लिंगमजीर्णमपि दुस्थितं ॥ देवतास्थापितं लिंगं मोहान्निम्नत्वं भागतं ॥ तद्विगंदुः स्थितं वापितं तत्र

प्र.म.

३४

३४

वः कार्यः पंचसप्तमथापिवा॥ बलिश्च विधिना देयो यथोक्तेन सुरेत्तम॥ यथोक्तेन चलाचो प्रतिष्ठोक्तप्रकारेण। त
 तो निवेदयेद न्यां प्रतिमां लक्षणां चितां निवेदयेत्स्थापयेत्॥ तत्क्षणादेव राजेन्द्र तस्य दोषस्य शांतये॥ संपत्तिर्वा
 विपत्तिर्वानोपेक्षां तत्र कारयेत्॥ अथास्य पिंडिकां पूर्वामन्यां तत्र निवेशयेत्॥ यद्द्रव्या यत्प्रमाणा च यामूर्तिश्चो
 द्दगाहरेः॥ तद्बुद्ध्या तत्प्रमाणा च सामूर्तिस्तत्र कीर्तिता॥ यत्प्रमाणं यदाकारं यन्मयं विंशमुद्धरेत्॥ तत्प्रमाणं त
 दाकारं तन्मानं तत्र विन्यसेत्॥ विहाय पिंडिकां पूर्वां तद्विनेचा परां न्यसेत्॥ द्वितीये वा तृतीये वा दिवसे स्थापये
 हरिं॥ अत उर्ध्वं भवेद्दोषो विधिनापि निवेशिते॥ अनेनैव विधानेन लेख्यादींस्तु विवर्जयेत्॥ लेख्यादीन्कुड्य
 लिखिताः प्रतिष्ठापिताः प्रतिमाः॥ अन्यद्विकल्पयेत्तत्र तत्प्रमाणं तदा कृतिं॥ एषः संक्षेपतः प्रोक्तो जीर्णोद्धार
 विधिस्तव॥ सर्वेषामेव देवानामेष साधारणः स्मृतः॥ यो जीर्णो विधिना विंशं संस्क्रुयामानवो भुवि॥ फलं द
 शगुणं तस्य मूलान्नास्त्यत्र संशयः॥ वापी कूपतडागानां सुरधात्रां सदानघा॥ प्रतिमानां सभानां च संस्कर्तृयो न
 रो भुवि॥ पुण्यं शतगुणं तस्य भवेन्मूलान्न संशयः॥ संशयोत्र न कर्तव्यो जीर्णसंस्कारकर्मणि॥ मूलाद्दशगुणं प्रो

राम.

३४

लजामपि॥परित्यज्यन्यसेद्व्यां पूर्वोक्त विधिनागुरुः॥संहारविधिनातत्रमंत्रानसंहृत्यदेशिकः॥सहस्रंनारसिंहे
नहुत्वातामुदरेद्गुरुः॥संहारविधिंप्रातिलोप्तेन॥मन्त्रान्कलाःसंहृत्योद्धृत्य॥नारसिंहेननृसिंहमंत्रेणहोमद्रव्य
माज्यमन्यानादेशात्॥द्वयसंयोजयित्वातुमंत्रेणोद्धृत्यदेशिकः॥दावीचिदाहयेद्वह्नौशैलजांप्रक्षिपेज्जले॥
धातुजोरत्नजांवापिप्रक्षिपेन्मकरालये॥अगाधेचान्यतोयेचक्षिपेन्नद्यांमहाजले॥द्वयंद्वयोवारुच्चासंयो
ज्यमंत्रेणपाशुपतेनोद्धृत्येदिति त्रिविक्रमः॥यानमारेण्यजीर्णांचाच्छाद्यदत्त्वादिनागुरुः॥शंखदुन्दुभिनिर्घो
षैर्गीतवादित्रनिस्वनैः॥नीत्वागाधंजलंस्थंभागीरथ्यामथाणवे॥विष्वक्सेनायवीर्येणप्रक्षिपेत्तांततोगुरुः
॥यानमारेण्येत्यादिपूर्वोक्तेनएवप्रतिपादनद्वुतिकर्तव्यतोक्त्यर्थः॥विष्वक्सेनोद्देशेनवीर्येणबीजेनगुरुर्भागी
रथादिजलेतांप्रतिमांक्षिपेदित्यर्थः॥रत्नानि क्षिप्त्वाभ्यादायस्वयंदद्यात्तुदक्षिणां॥धेनवोदशवापंचस्वर्णवा
स्त्राद्यलंकृताः॥जीर्णोद्दारेप्रदातव्यागुरवेविष्णुतुष्टये॥लिंगार्तक्षिप्त्वा निरत्नाभ्यादायस्वयंयजमानोदशधे
नूःपंचवाहेमवस्त्राद्यलंकृतागुरवेदक्षिणांदद्यादित्यर्थः॥भोजनीयाविष्णुभक्तादेयमन्नमवारितं॥त्रिरत्रमुत्स

म.म.

३५

३५

पान्भोजयित्वा तु शंभुं विज्ञापयेत्ततः ॥ दृष्टं लिङ्गमिदं शंभो शान्तिरुद्धरणे स्पृचेत् ॥ रुचिस्तवास्ते विधिना अधिति-
ष्ठ च मां शिव ॥ एवं विज्ञाप्य देवेशं शान्तिर्होमं समाचरेत् ॥ मध्वाज्यक्षीरदूर्वाभिर्मूलेनाष्टाधिकं शतं ॥ ततो लि-
ङ्गं च संस्थाप्य पूजयेत्स्यंदिले तथा ॥ लिङ्गं लिङ्गाधिष्ठितदेवतां स्यंदिले संस्थाप्येत्यर्थः ॥ ॐ व्यापकेश्वरयेति
नाम्नानेन शिवार्चनं ॥ ॐ व्यापकेश्वरहृदयाय ० व्यापकेश्वरशिखसे नमः ० ॐ व्यापकेश्वरशिखायै नमः ॥ इ-
त्याद्युक्तं ॥ इत्थं गमंत्राः ॥ ततस्तत्राश्रितं मंत्रं वारयेदस्त्रबंधनः ॥ सत्त्वः कोपो हयः कश्चिद्विगमाश्रित्य तिष्ठति
॥ लिङ्गेत्यक्ता शिवाज्ञाभिर्यत्रेष्टं तत्र गच्छतु ॥ विद्याविद्येश्वरैः शंभुः शंभुरत्र भविष्यति ॥ सहस्रं प्रतिभागं च
ततः पाशुपतायुना ॥ हुत्वा शान्त्यंबुना प्रोक्ष्य स्य द्वाकुशैर्जपेत्ततः ॥ ब्रह्मशिलापिंडी लिङ्गात्मकदेवताभागत्र-
यसंस्कारार्थं पाशुपतास्त्रेण हुत्वा शान्तिकलशोदकेन देवं संप्रोक्ष्य कुशैश्च स्य द्वाहोमसंख्यया पाशुपतमंत्रं ज-
पेत् ॥ दत्त्वा ध्वं च विलीनेन तत्त्वं तत्त्वाधिपांस्ततः ॥ मूर्तिमूर्तीश्वरान् लिङ्गे पिंडिकां संस्थितान् गुरुः ॥ विसृज्य स्वर्ण-
पाशेन वृषस्कंधस्तथा ॥ रज्ज्वा बध्वा तयानीत्वा शैवमंत्रं गूणान् शनैः ॥ तज्जले निक्षिपेन्मंत्री पुष्ट्यर्थं जुहुया-

राम.

३५

तत्पुण्यं कूपे प्रतिष्ठितं ॥ प्रतिष्ठितमिति भावेत्तः ॥ प्रतिमायां प्राप्तगुणं कृपादेः परिकीर्तितं ॥ प्रतिमादौ दशगुणं
 जीर्णसंस्कारणाद्भवेत् ॥ कूपप्रतिमयोर्दशगुणप्राप्तगुणयोरल्पत्वमहत्वापेक्षया व्यवस्था ॥ अग्निपुराणे ॥
 सुस्थितं दुस्थितं वापि शिवलिंगं न चालयेत् ॥ शक्तेन स्यात्पनं कुर्यात्सहस्रेण तु चालनं ॥ पूजादिभिश्च संयुक्तं
 जीर्णं द्यमपि सुस्थितम् ॥ पूजयारहितं यत्तददुष्टमपि दुस्थितं ॥ अपंच चालननिषेधो विधिव्यतिरेकेण श
 तसहस्रसंख्येऽनुक्तसंख्येयत्वाद्भोगते ॥ गौश्चाश्वश्चेत्यत्रैव ॥ चतुष्पकारित्वाद्यः सहस्रं शतांश्च मित्यादौ बाहुल्ये
 न दर्शनाच्चेति न्यायविदः ॥ सिद्धांतशेखरे तु ० होमगते यं संख्येत्पुनस्तदपि तत्रैव ॥ असुरैर्मुनिभिर्देवैस्तत्त्व
 विद्भिः प्रतिष्ठितं ॥ जीर्णं वाप्यथवा भग्नं विधिनापि न चालयेदिति ० तदसुरादिप्रतिष्ठापितव्यकृतविषयम् ॥
 न तु देवात्तद्व्यक्तिनाशेन तत्स्थानस्थापिते दानीं तन्न तादृशव्यक्तिविषयम् ॥ जीर्णो द्वारप्रकारोऽप्यत्रैव ॥ याम्ये
 मंडपमीशे वा प्रत्यग्वारैकतोरणं ॥ विधाप्य द्वारपूजादिस्थंडिले संप्रपूजनम् ॥ द्वारपूजादिशिवकुंभपूजां तमि
 ति निविक्त्रमः ॥ मंत्रान्तसंतर्प्य संपूज्य वा सुदेवांश्च पूर्ववत् ॥ दिग्बलिं च बहिर्दत्त्वा समाचम्य स्वयंगुरुः ॥ ब्राह्म

म.म.

३६

36

तीभिश्चपूर्णपा॥वध्रीयात्कंकणंहेमंलिंगस्योत्तानकेकरे॥लिंगस्योत्तानंकरंभावयित्वातत्रहेमंकंकणंवध्री
यादित्यर्थः॥लिंगं संस्त्राप्यसंपूज्यपूर्वोक्तविधिनाततः॥सांगं संपूजयेद्भक्त्यास्थंडिले व्यापके श्वरं॥लिंगा
श्रितानिभूतानि ताडयेदस्त्रमंत्रतः॥यानिकानि च भूतानि निहत्याश्रित्यलिंगकं॥त्यक्त्वा शिवाज्ञया तानि ब्रजंतु
स्थानमीशितं॥विद्याविद्येश्वरैर्युक्तः शिवो लिंगे भविष्यति॥इति दत्त्वा शिवस्याज्ञांततो भागत्रये गुरुः॥हत्वा
हुत्वास्त्रमंत्रेण तथा पाशुपतास्त्रतः॥प्रतिभागं सहस्रं च सिंचेच्छातिघटोदकैः॥ब्रह्मशिलापिंडीलिंगात्मैक
देवभागत्रयं संस्कर्तुं त्रिसहस्रमंत्रेण हुत्वा तेनैव प्रतिभागं कलशसहस्रेणाभिषिंचेदित्यर्थः॥मूलमध्यागके
दर्भैः स्यष्टाचजपमाचरेत्॥ब्रह्मशिलामूलेन पिंडीमध्येन लिंगमग्रेण दर्भैः स्यष्टेत्यर्थः॥प्राग्वत्पाशुपतास्त्रं
च जपेद्दोमस्य संख्यया॥सद्योजातादिवक्त्रेषु दद्यादर्घ्यं पराङ्मुखं॥दुष्टलिंगप्रतिपत्तिमाह॥सौधं भूमौ परि
त्याज्यं दारुजं चाग्निना दहेत्॥सौधं सुधानिर्मितं लिंगं॥लोहं जेतनेन कार्यं स्याच्छैलजं चाफ्रुनिक्षिपेत्॥सुव
र्णाद्यल्लोहनिर्मितं भग्नं च तेनैव सुवर्णादिना तत्कार्यमित्यर्थः॥तत्त्वतत्त्वे श्वरान् लिंगान् मूर्तिमूर्ती श्वरानपि॥

राम.

३६

चतुः॥ तत्प्रयत्नं यतीनां च वास्तु शुद्धौ शतं शतं ॥ रक्षां विधाय तद्वाग्निमहापापमुपतास्तुतः ॥ लिंगमन्यतस्तस्य
 स्थापयेद्विधिवद्गुरुः ॥ विलोमेन पराङ्मुखः संज्ञकं ॥ तत्त्वतत्त्वाधिपमूर्तिमूर्तीश्वरावस्थिते ॥ सिद्धांतशेखरे ॥
 जीर्णोद्धारविधिं वक्ष्ये समासात्तत्र चोदितम् ॥ दृश्यान् दक्षिणे वापि मंडपं पश्चिमां मुखं ॥ कुर्वीत पूर्ववत्सर्वमे
 कास्यैकतोरणं ॥ पूर्ववत्सर्वस्तंभादि द्वारपालार्चनं कुर्यात्स्यंदिलेगौ शिवार्चनं ॥ द्वारपालार्चनं मंडपप्रति
 ष्ठाप्रकारेण ॥ मंत्राणां तर्पणं कुर्याद्वास्तुदेवार्चनं तथा ॥ मंत्राणां देवस्थापितकलानां ॥ अंतर्बहिर्वलिङ्गद्व्या
 च्छिवभक्तांश्च भोजयेत् ॥ शिवभक्तान्येति त्रिविक्रमः ॥ द्विजान् कर्मकरादींश्च ततो विज्ञापयेच्छिवं ॥ दोषैर्लि
 गमिदं दुष्टं शान्तिरस्त्वस्य चोद्भवति ॥ तस्मादेनं विधानेन माधितिष्ठमहेश्वर ॥ भवत्विति वचस्तेन प्रोक्तं सद्वा
 वयेद्गुरुः ॥ तेन शिवेन प्रोक्तं शान्तिर्भवत्विति वचो गुरुर्मावयेत् ॥ विज्ञाप्यैवं शिवं भक्त्या शान्तिहोमं समाचरेत् ॥
 मधुना ज्येन दुग्धेन दूर्वाभिर्मूलमंत्रतः ॥ शतमष्टाधिकं मंत्रं प्रत्येकं जुहुयात्ततः ॥ मंत्रमूलमंत्रमुच्चार्यैत्यर्थः
 त्रिभिश्च मधुरैः साहसमिधो घोरमंत्रतः ॥ शान्त्यर्थं बर्तुं लेकुंडे सहस्रं जुहुयाद्गुरुः ॥ अथवास्त्रेण जुहुयाद्वाह

म.म.

३७

३७

जातीयद्रव्यनिर्मितं तन्मानं तद्वाकारं लिङ्गं तादृशीं प्रतिमां च स्थापयेत् ॥ अतिजीर्णमिति पूर्वोक्ता द्वयशीर्षवा
 क्यात् ॥ पीठञ्च चालितं लिङ्गमिति ॥ त्यजेत्सदोषितं लिङ्गमिति ॥ बाहुपादशिरोहीनामिति ॥ यद्रव्यं यत्प्रमाणं
 चेति ॥ सिद्धांतशेखरेऽक्तेः ॥ तस्मादेव वाक्यं निचयात्प्रतिपत्तिप्रयोजकदोषाभावाच्च युञ्जानिम्नविषमस्यदि
 ड्भूढानां च वैधचालनं तेषामेव पुनः स्थापनं च ॥ भग्नचूर्णितयोस्तद्वयवानां प्रतिपादनपूर्वकं नूतनानां
 स्थापनं ॥ अनेकशकलत्वेन चूर्णितत्वेन चोद्धारपुनः स्थापनविधोरप्रवृत्तेः ॥ चालितचलितपातितय
 तितमध्यस्थानां तु नोद्दारेण च त्यागः ॥ किंतु तेषामेव पुनः स्थापनं ॥ उद्धृतस्योद्धारसंभवान्निर्दुष्टत्वेन
 प्रतिपत्तिविध्यप्रवृत्तेश्च ॥ एतेनैव न दोषेणापहतो न्मतश्चुवोरहस्याद्यपहतानां लाभे तान्येव पुनः ॥
 स्थाप्यानि ॥ तेषामलाभेतु तादृशान्यन्यानि स्थाप्यानि निषिद्धस्पर्शदूषितनिषिद्धजलस्यष्टविप्रक्षतज
 दूषितपातिताद्यर्चितश्रेष्ठविष्णुमूर्त्तादिदूषितानां स्वस्थानस्थितानामेव पुनः संस्कारेणोद्धारणं नापि प्रतिप
 तिः ॥ अतिजीर्णमिति पीठञ्च चालितमिति त्यजेत्सदोषितं लिङ्गमिति पूर्वोक्ता द्वयशीर्षवाक्यनिचयात् ॥ अनुद.

राम.
३७

तानामेव तत्रैव संस्कारसंभवात् ॥ स्थलांतरनयनाविधानाभावाच्च ॥ एतेन स्वस्थानादवलितस्याविकृत
 सच विद्युद्वत्तदग्धादेरप्येवमेव व्यवस्था ॥ स्थानाच्चलितस्य तु पुनस्तत्रैव प्रतिष्ठा ॥ स्थानांतरविधानाभावा
 च्चलितस्य विकृतस्य च त्यागस्तादृशस्यान्यस्य प्रतिष्ठा च ॥ स्थूले पूर्वपिंडी ब्रह्मशिलाप्युद्धारः ॥ प्रतिप
 ति विधिना पिंडिकांतरादि निवेशश्च ॥ व्यंगेतु पूर्वपिंडिकादीनां भग्नत्वे एवमेव ॥ पिंडिकाद्यभावे तु पिंडि
 काद्यंतरस्याप्यनमात्रमित्यादि दुष्टलिंगानामित्यग्निपुराणवाक्याद्विगंघ्रिपोठादिके वापीति सिद्धांतशेख
 रवाक्यात् ॥ पूर्वपीठं परित्यज्येति हयशीर्षवाक्याच्च ॥ सुवर्णादिनिर्मितभंगादौ तु तेनैव सुवर्णादिना ता
 दृशं तावत्परिमाणं च लिंगादिकृत्वा तत्रैव पुनः स्थाप्यम् ॥ यदित्तेन सुवर्णादिना तादृशं कर्तुं न शक्यते तदा
 समुद्रेक्ष्येत् ॥ रत्नजातु समुद्रएवक्षेप्य व्या ॥ रत्नजायदिदग्धापि स्वकांतिं न जहाति तदा सैव स्थाप्येति
 त्रिविक्रमः ॥ लोहाद्यं च्छिन्नभिन्नांगमिति सिद्धांतशेखरवाक्यात् ॥ धातुजारत्नजावापीति हयशीर्ष
 वाक्यात् ॥ इति जीर्णोद्धारविधिः ॥ अथास्य प्रयोगः ॥ यजमानः उद्धार्या हि क्षिणस्यामीशायां वा ॥

गम.

३८

३८

पश्चिमद्वारेकतोरणमंडपंतमध्यभागेवेदिपूर्वभागेवर्तुलंचतुरस्त्रंवाकुंडंस्थंडिलंवापश्चिमेवास्तपीठमु
 तरेवालुकयास्थंडिलंचकृत्वाकालादिस्मृत्वाभौलफलाच्छतगुणफलकामोल्पप्रतिमायांतुदशगुणफ
 लकामोवाजीर्णादिदोषदुष्टस्यलिंगस्यप्रतिमायावाउद्धारमुच्छयणंवाकरिष्यइतिसंकल्पयेत्॥पिंडिका
 वृषगरुडप्रासादकलशेषुतु ईश्वरप्रीतिकामइतिविशेषः॥सर्वत्रेश्वरप्रीतिकामोवा॥ततो गणेशपूजा
 स्वस्तिवाचनमातृकापूजननांदीश्राद्धानिनूतनप्रतिष्ठावत्कृत्वातद्देवब्रह्माचार्यसदस्यान्द्वात्रिंशत्
 षोडशाष्टौचतुरोवाऋत्विजोद्धारपालांश्चाष्टौचतुरोवाहृत्वावस्त्रालंकारमधुपर्कादिभिस्तान्पूजयेत्॥
 अथाचार्योमंडपपूजादिशिवकुंभपूजांतंकृत्वावास्तमंडलेमहावेद्यांचदेवतास्थापनंकृत्वापीठादौप्र
 णवेनासनंदत्वा॥ॐ व्यापकेश्वर एहो हिनमः॥ॐ व्यापकेश्वर हृदयाय नमः॥ॐ व्यापकेश्वर शिरसे स्वा
 हा॥ॐ व्यापकेश्वर शिरवायै वषट्॥ॐ व्यापकेश्वर कवचाय हुं॥ॐ व्यापकेश्वर नेत्रत्रयाय वौषट्॥ॐ व्या
 पकेश्वर अस्त्राय फट्॥ॐ इति मंत्रैः शिवमर्चयेत्॥देवतांतरोद्वारेमूलमंत्रेणार्चयेत्॥ततो ग्निं संस्थाप्य लिं

राम.

३८

लिंगस्थानविसृजेमं चोपीठब्रह्मशिलागतान् ॥ वृषस्थानविसृजेत द्वदंगमूर्तिस्थितानपि ॥ ततः सुवर्णपाशेन रज्ज्वा
 गोचर्मजातया ॥ वृषस्कंधस्थयानध्वालिङ्गपीठं च चर्मणा ॥ शिवमस्त्वितितद्वाद्ये सजनोप्याहरेद्गुरुः ॥ उद्धारार्थं च
 लिंगस्थितौ वृषौ मेरयेततः ॥ बहिर्नीत्वा ततो लिंगं पीठं ब्रह्मशिलावृषं ॥ रथादिकं समारोप्य समुद्रे निक्षिपेत्ततः ॥
 स्थूललिंगो ह्युतौ च ध्वागजं वा मेषयेद्गुरुः ॥ सौधं भूमौ परित्यज्य दारुजं चानले दहेत् ॥ सर्वं वा निक्षिपेत्तोये लिंगं
 वा प्रतिमादिकं ॥ ततः पाशुपतास्त्रेण शांत्यर्थं जुहुयाच्छतं ॥ लोकपालाणुभिस्तद्दत्तं शान्त्यै शतं शतं ॥ प्रति
 दैवतं शतं जुहुयादित्यर्थः ॥ रक्षां कुर्याच्च तद्द्वर्षे महापाशुपतायुना ॥ तन्मानं तन्मयं लिंगं तत्र संस्थापयेत्पुनः ॥ प्र
 तिष्ठोक्तेन मार्गेण सर्वकर्म समाचरेत् ॥ हर्म्यस्य परिवारणां प्राकारदेः समुद्धृतौ ॥ सर्वेषामपि जीर्णानां मेष एव
 विधिः स्मृतः ॥ कर्तान्न दक्षिणां दद्याद्गुर्वदिभ्यो यथोदितां ॥ यत्पुष्पं स्थापने प्रोक्तं तत्फलमेतदुद्धृतौ ॥ अयमत्र
 निर्गलितोर्थः ॥ लक्ष्मो जिह्मतः स्फुटितविशीर्णश्च पचसे वित्तानां लिंगानां तादृशीनां बाहुपादशिरः कर्णनासास्य
 हीनानां प्रतिमानां च विध्युक्तप्रकारेण चालनं जलादौ प्रतिपादनं च कृत्वा नृत्तन प्रकारेण तस्मिन्नेव स्थाने पूर्वस

प्र.म. भवसर्वदेति॥ चर्मण्वतीतरणिजाशुभसंगमस्यसान्निध्यभाजिहृतशालिनिमध्यदेशे॥ रव्याताभरेहनग
३६ रीकिलतत्रणजाराजीवलोचनरतोभगवंतदेवः॥ ॥ इतिश्रीसैंगरवंशावतंसश्रीमहाराजाधिराजभगवंत
देवादिष्टमीमांसकभट्टनीलकण्ठकृतेभगवंतभास्करेमतिष्ठामपूर्वोक्तवमःसमाप्तः॥ ॥ अथसूचीपत्रप्रारम्भः॥

गवाक्षनायं मूलमंत्रेण तिलाहुतिसहस्रं हुत्वा मंडलदेवताहोमं पूर्णाहुतिं च कृत्वा ॥ जीर्णभग्नमिदं देवसर्वदो-
 षावहं नृणां ॥ अस्योद्दारे कृतेशान्तिः शास्त्रेऽस्मिन्कथिता त्वया ॥ जीर्णोद्दारे विधानं च न पराश्रयित्वा ॥ तद्
 त्राधिष्ठिता देवप्रोद्गमिता वा ज्ञयेति ॥ देवस्य जीर्णदोषं आवयित्वा शिल्पियुतः सांगं शिवं विसर्ज्य यजमा-
 नस्य सौवर्णकं कणं बंध्वा सौवर्णस्वनिर्त्रेणोद्गृह्य रथमारोप्य तत्तदुद्ग्राये पर्यंतं देवेशं दृष्ट्वा मूले अगाधनदीं दृष्ट्वा
 वामदेवेन नक्षिपेत् ॥ प्रतिमां नुप्रणवेन नक्षिपेत् ॥ दारुजं चेत्तदुत्तरे दहेत् ॥ रत्नजं लिंगं यदि निजकांतिमदेव भव-
 त् तितदतदेव पूर्ववत्स्थापयेत् ॥ सुवर्णादिमयं तदेव साग्नं कृत्वा स्थापयेत् ॥ प्रासादे त्वयं विशेषः ॥ प्रासादमंत्रा-
 न्स्वदे च चूरिकायां वा संयोज्य नूतनप्रासादसिद्धिपर्यंतं खड्गादिकमर्चयित्वा प्रासादे सिद्धे खड्गादिमंत्रान्य-
 था स्थापनं प्रतिष्ठाकाले न्यस्य यजमानमभिषिंचेत् ॥ ततो लिंगं प्रतिमां वा तत्रैव विधिवत्संस्थाप्य ध्रुवाद्यो-
 रित्यादिमंत्रान्यठित्वा स्थिरीकृत्य बहुसंपूज्य प्रार्थयेत् ॥ ज्ञानतो ज्ञानतो वापि यथोक्तेन कृतं यदि ॥ तत्सर्वं
 पूर्णमेवास्तत्त्वत्प्रासादान्महेश्वर ॥ कर्तुराज्ञः प्रजानां च शान्तिर्भवतु सर्वदा ॥ अस्माकं शिल्पिनां चैव सुप्रीतो

प० २०
प्रासादेविशेषः ॥ ३९।९ ॥ ॥ इतिप्रतिष्ठाप्रयूखस्यसूचीयनसमाप्तम् ॥ ॥ समाप्तःश्चायंग्रंथः ॥ ॥
॥ श्रीकाशीविश्वनाथपुरीमे दिवाकरछापाखानामे यहपोथीछापागया शिवचरनसावकेइहो साकी
नमुहत्त्रै भुदईनी कालीमहलकेपास जीसेलेनाहोय उसैकुंजगलीके पास शिवचर
नकेडुकानपरमिलैगी ॥ लि० विशेष्वरउपाध्या० का० बदल०
संवत् १९३६ श्रीःआषाढसूदि १५ सन् १८७९ ईशवी
जुलाई तारीख ३ शुभंभूयात् ०

42

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ अथ सूचीपत्रम् ॥ ॥ ७ ॥ ॥				द्वादशाक्षरन्यासः		अथ प्राणप्रतिष्ठाः	
	प. पृ.		प. पृ.		प. पृ.		प. पृ.
मंगलाचरणम्	१।२	इतिग्रहादिन्यासः	१२।२	जीवन्यासः	१४।२	स्थापितस्य परिवारदेवता	२४।२
कविवंशवर्णनम्	१।२	कालन्यासः	१२।२	तत्त्वन्यासः	१४।२	देवस्य नामप्रकारः	२५।२
प्रतिष्ठाकालः	२।१	वर्णन्यासः	१२।२	गायत्रीन्यासः स्वस्वस्य	१४।२	नैमित्तिकदोषे प्रायश्चित्तं	२५।२
अथ संभाराः	२।२	तोषन्यासः	१२।२	मंत्रन्यासः	१५।१	आचार्य्यपूजनम्	२६।१
प्रतिष्ठाप्रयोगः	३।२	विद्यान्यासः	१३।१	पुरुषसूक्तन्यासः	१५।१	अथ चतुर्थी किर्म	२७।१
आचार्यादीनां वर्णनम्	३।२	वैराजन्यासः	१३।१	शिवस्य पंचब्रह्मन्यासः	१५।२	शेवे चण्डपूजा	२८।२
मंडपपूजा	४।१	मूर्तिन्यासः	१३।१	अथ नृसिंहे विशेषः	१६।२	अथाचलप्रतिष्ठा	२८।२
अग्निस्थापनम्	६।१	क्रतुन्यासः	१३।२	तत्तत् आवरणपूजा	१७।१	अथ जीर्णोद्धारविधिः	३१।२
देवप्रतिमास्नानप्रकारः	७।१	गुणन्यासः	१४।१	अथ मूर्तीशाः	१७।२	जिर्णोद्धारप्रकारः	३५।१
प्रतिमास्वापः	११।१	आयुधन्यासः	१४।१	अधिवासनम्	१८।२	दृष्टिमात्रेण	३६।२
प्रतिमायां मानकान्यासः	११।२	शक्तिन्यासः	१४।१	नूतनमासादाधिवासनं	१८।१	जीर्णोद्धारप्रयोगः	३७।१
नक्षत्रन्यासः	१२।१	अंगन्यासः	१४।१	अधिवासनसूक्तः	२०।१		